

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Odsjek za bosanski, hrvatski i srpski jezik

Metodički pristup fonetici i fonologiji u osnovnoj školi

Završni magistarski rad

Kandidatkinja:

Belma Bektić

Mentor:

Prof. dr. Muhidin Džanko

Sarajevo, 2019.

Univerzitet u Sarajevu

Filozofski fakultet

Belma Bektić

Broj indeksa: 2642/2017; redovna studentica

Odsjek za bosanski, hrvatski i srpski jezik; dvopredmetni studij

Metodički pristup fonetici i fonologiji u osnovnoj školi

Završni magistarski rad

Predmet: Metodika nastave bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika

Mentor: prof.dr. Muhidin Džanko

Sarajevo, oktobar 2019.

Sadržaj:

Uvod.....	5
Metodika kao nauka	6
Veza metodike i drugih nauka	9
Fonetika i fonologija	10
Jezik (gramatika) u nastavi.....	12
Načela nastave gramatike	14
Metode u nastavi jezika	20
Nastavni oblici	21
Fonetika i fonologija u nastavi	23
Ciljevi nastave fonetike i fonologije:.....	24
Tipovi nastavnih sati.....	26
U nastavi jezika postoje osnovni tipovi nastavnih sati:	26
Pravopis (ortografija)	35
Pravogovor (ortoepija)	37
Metodički pristupi nastavnim temama (modeli)	40
Stvaranje (nastanak) glasova	40
Izgovor i pisanje riječi u kojima se pojavljuju glasovne skupine ije i je.....	42
Izgovor i pisanje riječi sa glasovima č i ć.....	48
Palatalizacija i sibilizacija	53
Jotovanje.....	58
Gubljenje suglasnika.....	61
Rečenična intonacija.....	66
Akcenti.....	70
Ponavljanja glasovnih promjena:.....	75
Zaključak:	80
Literatura:	81

Uvod

Metodički pristupi kao i organizacija nastave bitni su dijelovi nastavnog procesa. Nastavnici sami promišljaju kako da organiziraju nastavni sat i kako najpodobnije prikazati nastavni sadržaj. Cilj svakog nastavnika u pripremi nastavnog sata jeste što bolja organizacija i prezentacija nastavnog sadržaja kako bi učenici što bolje i uspješnije usvojili nastavno gradivo.

Cilj ovog rada jeste prvo pobliže objasniti metodičke pristupe nastavi jezika i konkretno metodičke upute za nastavu fonetike i fonologije. Ovim radom pokušat ću da pokažem kolika je važnost vizuelnog prikaza jezičkog stanja na polju fonetike i fonologije, te koliko je učenicima olakšan pristup datoj problematici. Pokušat ću približiti načela nastave gramatike, ujediniti ih i napraviti uspješan model časa. Također, pokušat ću približiti važnost govornih vježbi u nastavi jer trenutno su u nastavnom procesu skoro pa zanemarene ili usputno rađene. U drugom dijelu rada pokušat ću da prikazem konkretne upute za obradu nastavnih sadržaja iz oblasti fonetike i fonologije.

Na samom početku reći ću nešto o metodici kao nauci. Kada je u pitanju metodika kao naučna disciplina, u stručnoj literaturi autori se uglavnom bave pojedinačnim predmetima ili cjelinama pa samim tim i metodikama pojedinih cjelina i predmeta.

Nakon toga objasniti ću svrhu i ciljeve nastave gramatike u osnovnoj školi i potruditi ću se da objasnim osnovne stvari o metodici jezika. Zašto za nastavu jezika važi neko „pravilo“ da ne može biti zanimljiva? Pokušat ću da prikazem neke metode u kojima gramatika može biti zanimljiva. Moramo nastojati da srušimo tu barijeru i razvijemo kod učenika ljubav prema nastavi maternjeg jezika.

Definirat ću fonetiku i fonologiju i objasniti metodičke principe i postupke kada su konkretno ove nastavne jedinice u pitanju.

Kada je u pitanju nastavni proces koji vremenom zahtijeva savremenija sredstva i metode pokušat ću kroz ovaj rad da prikazem neke savremenije i za djecu interesantnije metode ponavljanja i obrade novih nastavnih jedinica.

Ključne riječi: metodika, gramatika, jezik, nastava, nastavnik, fonetika i fonologija.

Metodika kao nauka

U stručnoj literaturi postoji nekoliko utemeljenja metodike gdje se naglašavaju tradicionalno i znanstveno utemeljenje prema kome metodika pripada pedagoškim disciplinama, te stručno utemeljenje metodike koje polazi od matične struke nastavnog predmeta kao jedinog temelja metodike.

Riječ metodika (grč. *methodos*-*metoda*) znači u prijevodu svrsishodno provođenje nekog posla. Području metodike pripada sve što se događa u procesu poučavanja kao prenosu znanja i iskustava.¹

Veliki broj autora metodiku određuje kao pedagošku disciplinu. Tako, po svom predmetu metodika spada u red pedagoških disciplina jer je i njen predmet odgajanje i obrazovanje u najširem smislu riječi kao i svih drugih pedagoških disciplina.

Metodika je utemeljena u pedagogiji, ona je u naučnoj usmjerenosti, po predmetu istraživanja, po namjeni i funkciji, po karakteru i zadacima, po nastanku i razvoju izrazito pedagoška nauka, grana ili disciplina u razgranatom sistemu pedagoške nauke koja proučava i unapređuje odgojno-obrazovni proces u nastavi odgovarajućeg nastavnog predmeta ili šireg odgojnog područja.²

Prema Pletencu metodika je jedna od disciplina u sistemu pedagoških nauka koja proučava zakonitosti nastave pojedinog nastavnog predmeta.

Mijatović navodi da je metodika „međudisciplina u okviru didaktike“.

Prema Lekiću didaktika je naziv u pedagoškoj literaturi koji se koristi u organizovanom obrazovanju uopšte, naziv opšta metodika – kao aplikativna didaktika i naziv posebna metodika – kao teorija obrazovanja na sadržaju određenih nastavnih predmeta. Zadržavajući sve kvalifikativne didaktike neophodno je dalje razvijati opću metodiku vezanu za određeni psihofizički uzrast vaspitanika i određeni profil rada u reformi razredne i predmetne nastave u osnovnoj školi.

Sa tog stanovišta, opću metodiku shvatamo kao svrsishodno sjedinjavanje didaktike, pedagoške psihologije, školske pedagogije, mentalne higijene i metodologije metodike

¹ Simić, Kojo, *Osnove metodike nastave*, Evropski univerzitet Brčko, 2015, str.6;

² Isto, str.6-7;

razredne nastave. To je uslov da se metodika emancipuje kao posebna disciplina i da se dalje svrsishodno razvija.

Suprotno ovom gledištu predstavlja se stručno utemeljenje metodike koje polazi od matične struke nastavnog predmeta kao jedinog temelja struke (stručna metodika). Tako Marinković govoreći o mogućnosti i granici metodike navodi: „Prodori metodike u nova znanja – a oni su neosporni time što se bitno temelje u sadržaju, a ne u pedagogiji, svojim novim znanjima utiču na izmjenu etabliranog pojma pedagogije kao nauke, konstituišu novi odnos prema njoj“. Ako je to tako, to onda znači da put ka novoj pedagogiji vodi kroz metodike.

Metodika obrazovanja i nastave smatra se specijalnom didaktikom koja se bavi procesom obrazovanja i nastave na konkretnom nivou. Dalje se naglašava sklonost nekih metodičara ka dokazivanju samostalnosti metodike kao pedagoške discipline i njenu odvojenost od didaktike.

Antić navodi kako su metodike uvijek vezane kako uz dato predmetno područje tako i uz neku didaktičku koncepciju i didaktički model te su tako povezane uz didaktiku općim didaktičkim spoznajama i didaktičkim konceptima, ali imaju i svoju teorijsku, predmetnu i metodološku samostalnost.

Neki metodičari definišu metodiku kao pedagoško umijeće ili vještinu nastavnog rada. Gledanje na metodiku kao na pedagošku nauku ili njeno svrstavanje u predmetnu (matičnu) nauku je neadekvatno kao što su neprihvatljiva i shvatanja da metodika pripada različitim sistemima nauka.

Da bi odredili pojam i predmet metodike kao samostalne naučne discipline neophodno je uzeti u obzir sve stavove i poglede o njoj. Polazeći od kompetencije učitelja koja se sastoji iz dva glavna elementa: znanja o onome o čemu poučava i osposobljenost za uspješno upravljanje procesom učenja u struci za koju se pripremao.³

Pastuović je razmatrajući mjesto metodike u postojećim metateorijskim sistemima znanja zaključio „da je metodika primijenjena tehnološka (naučna) interdisciplina“.

³ Simić, Kojo, *Osnove metodike nastave*, Evropski univerzitet Brčko, 2015, str.7;

Milat smatra da je metodika teorija o procesu sticanja znanja, vještina i navika iz područja određene naučne discipline, umjetnosti ili praktičnog ljudskog iskustva.

Metodika istražuje totalitet obrazovnog čina jače od bilo koje nauke na sadržajnom, teorijskom i praktičnom području.

De Zan određuje metodiku kao „samostalnu naučnu disciplinu koja proučava zakonitosti nastave pojedinog nastavnog predmeta“. Ona je prije svega određena metodama i sadržajem pojedinog nastavnog predmeta, koje učenici/učenice stiču određenim metodičkim postupcima. Iz toga proističe i njeno prakseološko i naučno značenje. To znači da se u odgojno-obrazovnom procesu primjenjuju postojeća praktična iskustva i teorijske spoznaje koje ga unapređuju i podižu njenu učinkovitost.

Metodika predstavlja relativno samostalno i interdisciplinarno naučno-nastavno područje. Njene matične nauke su didaktika i pedagogija, a relevantne nauke sa kojima je povezana i na koje se oslanja.

Vilotijević smatra da se metodika ne može podvesti ni u matičnu nauku, niti u didaktiku, kao ni u druge naučne discipline, već se ustanovljava u okviru njihovog ukupnog povezivanja i prožimanja, kao obrazovna teorija i praksa.

Analizirajući veliki broj definicija metodika i novijih pedagoških strategija (poučavanje – učenje, samoučenje – stvaralaštvo), Branković i Mandić definišu metodiku kao posebnu naučnu pedagošku disciplinu koja proučava zakonitosti procesa poučavanja, učenja, samoučenja i stvaralaštva u okviru nastavnih predmeta, nastavnih sistema ili savremenih pedagoških procesa – učenje, vaspitanje, obrazovanje. Ovako definisan pojam metodike oni dalje operacionaliziraju:

- metodika je naučna disciplina koja pripada sistemu pedagoške nauke sa naglašenim interdisciplinarnim i multidisciplinarnim karakterom;
- metodika predstavlja funkcionalnu sintezu fundamentalnih pedagoških, psiholoških, didaktičkih i saznanja predmetnih nauka, umjetnosti ili vještina;

- metodika je naučna disciplina koja proučava zakonitosti procesa poučavanja, učenja, samoučenja i stvaralaštva u okviru određenog nastavnog predmeta ili savremenog nastavnog sistema;

- metodika je disciplina koja proučava osnovne probleme pojedinih pedagoških procesa kao što su učenje, vaspitanje i obrazovanje.⁴

Iz ove definicije je vidljivo da se navedeno pojmovno određenje i njegova operacionalizacija proširenju u odnosu na ranije definicije gdje je područje proučavanja metodike bilo proces sticanja znanja u nastavi određenog nastavnog predmeta. To područje se proširuje na proces poučavanja, učenja, samoučenja i stvaralaštva u nastavi, ali i u vannastavnim i vanškolskim aktivnostima.

Veza metodike i drugih nauka

Nauke su međusobno često povezane, neke jače, druge slabije, zavisno od pojava koje proučavaju. Pogrešno i nenaučno je izdvojiti neku nauku iz sistema nauka, staviti je iznad, ili suprostavljati je drugim naukama. Govoreći o odnosu pedagogije i drugih nauka Grandić kaže: „Kada se govori o povezanosti nauka, tj. o povezanosti pedagogije sa drugim naukama, onda se ne radi o tome da se odredi koja je nauka nezavisnija od koje, koja ima veću društvenu i naučnu ulogu. Radi se o tome sa kojim se naukama pedagogija može povezati i treba da se poveže da bi se mogla brže i uspješnije dalje naučno razvijati.“⁵

To ne znači da je povezanost pedagogije sa drugim naukama njena slabost već da je u tome njena snaga i siguran put daljeg razvijanja. Kao pedagoška nauka metodika je naročito tijesno povezana sa pedagoškim naukama (opštom pedagogijom, istorijom pedagogije, didaktikom, komparativnom pedagogijom, metodologijom, predškolskom pedagogijom, školskom pedagogijom, andragogijom i drugim pedagoškim disciplinama. Kada su u pitanju ostale naučne discipline metodika je usko povezana sa filozofijom, logikom, sociologijom, psihologijom (opštom, dječijom, psihologijom mladosti, pedagoškom psihologijom) i sa onim naučnim disciplinama čiji sadržaji ulaze u nastavni predmet.

Tako je metodika nastave bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika povezana sa bosanskim, hrvatskim i srpskim jezikom, metodika matematike sa matematikom, metodika muzičkog

⁴ Simić, Kojo, *Osnove metodike nastave*, Evropski univerzitet Brčko, 2015, str.7

⁵ Isto, str.15;

vaspitanja sa muzičkim vaspitanjem, metodika hemije sa hemijom, metodika fizike sa fizikom, metodika likovne kulture sa likovnom kulturom, metodika moje okoline sa svim naukama prirodnog i društvenog područja itd.

Fonetika i fonologija

Fonetika i fonologija su u najširem smislu, naučne discipline koje se bave glasovima, odnosno fonemama kao svojim minimalnim jedinicama koje se ne mogu dalje raščlanjivati i koje, same po sebi, nisu nosioci značenja. Pri tom se glas posmatra kao izolovana artikulaciono-akustička vrijednost na nivou govora, dakle, kao minimalni odsječak izgovorene riječi, dok se fonema analizira u govornom nizu, ali kao jezički (ne govorni) fenomen, dakle, posmatra se na nivou jezika.

Fonetika (grč.fone –glas) jeste nauka koja proučava glasove na razini govora, tj. bavi se artikulaciono-akustičkim osobinama svakog zasebnog glasa.

Fonologija (grč.fone – glas, logos – riječ, govor) jeste nauka koja proučava glasove na razini jezika vodeći računa o onim njihovim osobinama koje predstavljaju distinktivna obilježja (elemente razlikovanja) bitne za oblikovanje riječi ili za uspostavljanje razlika među njima.

Fonema je najmanja jezička jedinica koja se razlikuje u govornom nizu. Nije nosilac značenja (kao glas), ali, za razliku od glasa, pri kombinovanju i stvaranju većih jedinica (udruživanje fonema) predstavlja bitan distinktivni faktor – uvjetuje leksičko-semantičke razlike. Varijanta foneme je alofona.

Kod glasova se zanemaruju međusobne razlike koje su ih dovodile u opozicione parove (binarne opozicije). Kod fonema, naprotiv, takva razlikovna obilježja imaju poseban značaj za njihov raspored u govornom nizu. Distinktivno obilježje je takvo obilježje foneme koja je fonološki suprotstavlja drugoj fonemi čineći minimum razlika između fonemskog para.

Na osnovu određenih distinktivnih obilježja foneme stupaju u binarne odnose stvarajući binarne opozicije, tj. oponirane parove po modelu: jeste – nije (takav), odnosno ima – nema (takvu osobinu).

Fonologija, dakle, iskorištava jezički materijal do koga dolazi fonetika, pa na osnovu utvrđenih artikulaciono-akustičkih osobina pojedinih glasova stvara (po određenim kriterijima: zvučnost, vokalnost, konsonantnost i slično) parove koji sadrže minimum distinktivnih obilježja.

Uzet ćemo za primjer glasove k i g koji sa stajališta fonetike imaju iste artikulaciono-akustičke osobine: po mjestu tvorbe oba su zadnjonepčana (velari); po načinu tvorbe oba su eksplozivni (praskavi), ali se razlikuju po svojim akustičkim osobinama: g je zvučan, a k je bezvučan. Upravo tu razlikovnu osobinu, tj. akustičku otoniranost iskorištava fonologija stvarajući od dva navedena glasa par, čija fonološka opozicija postaje bitan semantički (značenjski) momenat u odgovarajućim govornim nizovima tipa: nogat/nokat, gora/kora, rog/rok, nego/neko, uginuti/ukinuti, gasni/kasni i sl.⁶

Fonološka opozicija jeste ona razlika između glasova koja može utjecati na oblik i značenje riječi.

Dakle, glasovi ili foneme su nosioci značenja – promjenom samo jednog glasau govornom nizu ili čak samo jedne artikulaciono-akustičke osobine (g/k – zvučnost), mijenja se ukupna vrijednost i dobija nova riječ.

Naravno, foneme se mogu i drugačije zamjenjivati u određenim govornim nizovima, a da se opet iskoriste kao distinktivni leksičko-semantički faktor, tj. da se njihovo razlikovno obilježje upotrijebi kod uspostavljanja razlika među riječima, npr. rad – dar, kosa – sako, soba – bosa; Među navedenim parovima uočava se jednak fonološki sastav, ali je različit raspored fonema.

Distribucija fonema podrazumijeva sve moguće položaje i okruženja u kojima se može naći jedna fonema.

Jezici su među sobom veoma različiti i po broju glasova i po njihovim svojstvima. Pošto u svijetu postoji veliki broj jezika, znači da postoji i veliki broj glasova, mada jezici svijeta, u pogledu glasova, imaju među sobom i velikih sličnosti. Nama je teško predstaviti sebi jezik koji nema vokal a, ili suglasnik k, b i sl. Postoje jezici sa velikim brojem glasova (80/90), ali i jezici sa svega desetak glasova.

⁶ Vajzović, Hanka; Zvrko, Husein, *Gramatika bosanskog jezika*, Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo obrazovanja, nauke i kulture, Sarajevo, 1994, str.11;

Bosanski jezik ima 30 glasova, odnosno fonema. Svaki od njih se javlja sa svojim fiziološko-akustičkim svojstvima, a svaki se u isto vrijeme može javiti i kao najmanja jezička jedinica za razlikovanje značenja.

Svaki glas nastaje mehanički, tj. kretanjem zračne struje i treperenjem dijelova govornog aparata i prima se pomoću čula sluha. U vezi s tim, glas se sastoji iz tri svoja sastavna dijela (elementa): jačine, visine i boje glasa.⁷

Savremeni bosanski jezik raspolaže sa 30 glasova i sa istim brojem odgovarajućih znakova za njihovo obilježavanje (slova/grafeme). Od tog broja samoglasika (za razliku od ranijih faza u jezičkom razvoju ima samo pet (a, e, i, o, u); suglasnika ima 25. Izuzetak može biti suglasnik r koji ima dvostruku fonemsku vrijednost: u određenim pozicijama javlja se i u službi vokala – tzv. vokalno r (mrs, prst, omrsiti se, Trst, trgovina, zadržavati, čvrstoća, vrsta, srklet i sl.).⁸

Jezik (gramatika) u nastavi

Gramatika je samo dvije hiljade godina mlađa od matematike i danas zajedno sa svojom nadređenom naukom, općom lingvistikom, doživljava preobražaj koji joj sve češće dodjeljuje atribut novosti. U svakom novom trenutku nalazimo se u razdoblju nove, drugačije, moderne i savremene gramatike.

Kada je u pitanju izučavanje gramatike nailazimo na različita mišljenja stručnjaka. Kao i u svakoj teoriji nailazimo na oprečna mišljenja. Psihološke činjenice oponiraju krajnostima: odbacivanjem gramatike u osnovnoj školi i praksi da se učenje kompletne gramatike smjesti u burno razdoblje od jedanaeste do petnaeste godine.

Milivoj Pavlović smatra da bi bilo veoma pogrešno vršiti jezičke analize i gramatičke sistematizacije u prve četiri godine.

Nastava maternjeg jezika u prve četiri godine treba da bude samo u vježbama, u lijepom čitanju, u tečnom prepričavanju, u razgovoru o pojedinim temama.

⁷ Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail, *Gramatika bosanskog jezika*, Dom štampe, Zenica, 2000, str.85;

⁸ Vajzović, Hanka; Zvrko, Husein, *Gramatika bosanskog jezika*, Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo obrazovanja, nauke i kulture, Sarajevo, 1994, str.15;

Prije nego bismo pokušali barem približno odrediti tu dijalektičku sredinu, treba zapravo priznati da je prije svega potrebo odgovoriti na temeljna pitanja: Ko je taj kome nudimo gramatiku? Zašto mu je nudimo? Šta zapravo obuhvata ta gramatika? Kako treba proučavati gramatiku u osnovnoj školi?

Kao prvo osnovna škola je općeobrazovna ustanova, ona nije usmjerena i ne osposobljava učenika za profesionalni rad ni u kojoj struci. Dakle, možemo zaključiti da nastavu gramatike u osnovnoj školi ne možemo usmjeravati na temelju toga da će svi učenici biti jezički znalci i lingvistički opredijeljeni profesionalci, ali s druge strane ne možemo ni zapostaviti gramatiku jer je ona dio općeg obrazovanja u svakom slučaju.

Potrebe za učenjem i proučavanjem gramatike u školi iskazivale su se različito i sa različitim naglascima. Polazeći od često citiranog Humboldtovog stava da je „učenje jezika sticanje novih pogleda na svijet“, mnogi su teoretičari izričito zahtijevali učenje gramatike u školi koje će učenicima omogućiti da duhovno prodru u jezik. Ako škola želi ostati humanističkom, općeobrazovnom i djelotvornom, mora biti škola učenja gramatike.⁹

Jezik se ne može učiti bez gramatike, a učenje gramatike pospješuje učenje jezika, ubrzava proces i osposobljava učenika za uspješnu jezičku komunikaciju u svim područjima života.

Možemo postaviti tri temeljne svrhe nastave gramatike:

- razvoj govornog (usmenog i pismenog) izraza;
- razvoj misaonih sposobnosti;
- razvoj jezičke (lingvističke, gramatičke) naobrazbe;¹⁰

Iako se te svrhe ostvaruju uporedo, njihovo ostvarenje na različitim dobnim stepenima nije jednako ni po intenzitetu ni po ekstenzitetu. Ta trostruka svrhovitost gramatičke nastave dosad se uglavnom pogrešno interpretirala.

Nekad se previše isticala važnost lingvističke naobrazbe pa je učenje gramatike postajalo mentalnom gimnastikom. Druga je krajnost vodila u pragmatizam koji vidi samo jedan cilj: usmeni i pismeni izraz. Neki teoretičari su smatrali da se može pravilno govoriti i pisati bez teorijskog znanja o vrstama riječi i njihovim oblicima.

⁹ Rosandić, Dragutin; Rosandić, Irena, *Hrvatski jezik u srednjoškolskoj nastavi*, Školske novine, Zagreb, 1996, str.244;

¹⁰ Težak, Stjepko, *Gramatika u osnovnoj školi*, Školska knjiga, Zagreb, 1980, str. 20;

Ako to i jeste tačno ne može se zanemariti činjenica da gramatičko znanje može učvrstiti ovladanost jednim jezikom i pridonijeti sigurnijem razvoju jezičkog standarda.

Kada su u pitanju postavljeni ciljevi važno je isticanje dobi učenika. Iako se sva tri cilja u stanovitoj mjeri ostvarivati već u prvom razredu osnovne škole, to ostvarivanje nije jednakomjerno. Razlikuje se po učeničkim potrebama i mogućnostima koje utječu na izbor jezičkih činjenica, govornih sadržaja i metodičkih postupaka.¹¹

Načela nastave gramatike

Nastavna načela bilo kojeg predmeta izvode se iz svrhe učenja tog predmeta, a to znači: iz same biti predmeta, potreba i mogućnosti učenika, iz temeljnih faktora škole i iz okolnosti koje mogu bitno utjecati na nastavu.

U didaktičkoj literaturi različito se izlažu i nazivaju načela po kojima treba uspostaviti nastavni plan školskih predmeta. Tradicionalna pedagogija uglavnom je isticala općedidaktička načela koja se mogu primjenjivati u nastavi bilo kojeg predmeta. Ipak specifičnost pojedinog predmeta modificira, a ponekad i različito ostvaruje, primjenu istog načela. U nastavi bosanskog (hrvatskog, srpskog) jezika treba uzimati u obzir lingvističku narav tog predmeta. Tu također mogu biti različiti pogledi kako u izboru tako i u formulaciji načela.

Dragutin Rosandić kao bitna metodička načela navodi: diferenciranje jezičkih značenja, oslanjanje na jezički osjećaj, obraćanje pažnje na izražajnost riječi, uspoređivanje pisane i govorne riječi, razvijanje sposobnosti zapažanja jezičkih pojava, treniranje govornih instrumenata, povećavanje tempa pri usvajanju gramatičkog i leksičkog ustrojstva jezika, povezivanje govora i mišljenja.¹²

Imajući sve ovo u vidu kao i narav našeg jezika ističe se niz načela nužnih za uspješno ostvarenje nastave bosanskog (hrvatskog, srpskog) jezika. Ova načela su smjernice koje nastavnika usmjeravaju u izboru nastavnih sistema, pristupa, oblika, izvora, metoda i metodičkih postupaka.

¹¹Težak, Stjepko, *Gramatika u osnovnoj školi*, Školska knjiga, Zagreb, 1980, str. 39;

¹²Rosandić, Dragutin, *Metodičke osnove suvremene nastave hrvatskog ili srpskog jezika i književnosti u srednjoj školi*, Školska knjiga, Zagreb, 1974, str. 52;

Načelo opće naobrazbe i stručne usmjerenosti

Nastava bosanskog (hrvatskog, srpskog) jezika u osnovnoj i srednjoj školi izvodi se na razini opće naobrazbe. Učenici se osposobljavaju za one sadržaje i načine jezika koji su korisni svakom građaninu bez obzira na zvanje i poslove koje obavlja. Ne uči se gramatika radi gramatike, ne pripremaju se u toj nastavi da budu jezički stručnjaci. Ovo načelo ne spriječava nicanje, otkrivanje i njegovanje lingvističkih talenata, njime se ne poništava načelo znanstvenosti niti načelo individualizacije.

Ono se uspostavlja samo radi izbora i vrednovanja gradiva, organizacijskih oblika i metodičkih postupaka, radi određivanja dubine i širine ulaženja u propisano gradivo, te radi usklađivanja sa drugim nastavnim predmetima.

Načelo znanstvenosti

Nastava bosanskog (hrvatskog, srpskog) jezika temelji se na znanstvenim postignućima nauka o bosanskom (hrvatskom, srpskom) jeziku i svih znanstvenih grana važnih za ovu nastavu: logike, komunikologije, informatike, lingvistike, psihologije, sociologije, pedagogije, estetike, historije, geografije, nauka o književnosti, pozorišta i filma i dr.

Ovo načelo ne zahtjeva potpuno i sistemsko proučavanje jezičkih pojava u svojoj njihovoj širini i dubini, sa svih znanstvenih aspekata, nego čvrsto oslanjanje na utvrđene i općeprihvaćenog naučnog saznanja i metode primjenjive na određenom obrazovnom stepenu.

Primjećuju se dvije poteškoće u primjeni ovog načela u nastavnoj praksi. Prva je didaktička, jer nastavnikova težnja da apstrakciju što više približi učeniku ponekad uzrokuje pojednostavljivanje koje se može izroditi u vulgarizaciju pa čak i izdaju naučne istine. Druga poteškoća je na lingvističkoj razini. U težnji za naučnom modernošću i ažurnošću ponekad se također pretjeruje. Najnovije ne mora uvijek biti i najbolje za nastavu.¹³

Načelo znanstvenosti ne potiče raskid sa starim spoznajama nego zahtijeva neprestanu provjeru istarih i novih spoznaja i odabir onoga što je najbolje za učenika.

¹³ Težak, Stjepko, *Teorija i praksa nastave hrvatskog jezika 1*, Školska knjiga, Zagreb, 1996, str. 94-95;

Načelo odgojnosti

Nastava gramatike mora biti višestruko odgojna. Kao prvo mora razvijati svijest o potrebi jezičke kulture, zatim ljubav prema jeziku i narodu kome taj jezik pripada, kao i prema kulturi koja je na tom jeziku nastala, a zajedno i čvrsto povezano s tim i osjećaj jezičke snošljivosti, tj. poštovanje tuđih jezika, narječja, idioma. Oblikujući svoje govorne navike, proučavajući jezik kao sredstvo mišljenja i komuniciranja, shvatajući uzajamnu vezu između jezika i stvarnosti koju jezik preslikava, ali i preobrazuje, učenik izgrađuje svoj način mišljenja i ponašanja i na samom kraju svoj pogled na svijet.

Raznovrsnost lingvodidaktičkih predložaka omogućuje da se odgojnost u nastavi jezika protegne i na područje etike, politike, tehnike, sporta, rada, zabave, bontonu itd.

Tako shvaćena odgojnost ostvaruje se:

- ličnim stavom i ponašanjem nastavnika;
- izborom tekstova iz kojih nenametljivo struje odgojno pozitivni utjecaji na mladu osobu;
- izborom metoda i metodičkih postupaka koji pozitivno angažiraju učenike na emocionalnom i intelektualnom planu;
- povezivanje nastave maternjeg jezika sa kulturom svoje zemlje i drugih zemalja;¹⁴

Razumije se, odgojni ciljevi ove nastave ne smiju nadržati i potisnuti jezičko-naobrazbene. Ne smiju biti nametljivi, vrištavi, izazovno moralizatorski, iskazani narazini prijetećeg prsta. Međusobni odnos odgojnih i obrazovnih ciljeva mora biti takav da jedni podupiru druge, da se nijedan ne ostvaruje na štetu drugoga.

Načelo stvaralaštva

Nastava jezika mora biti stvaralačka kako za učenika tako i za nastavnika. Kad god je to moguće, učenik treba da sam istražuje i otkriva neke jezičke pojave i zakonitosti, a nastavnik ga mora uvoditi u jezičko stvaralaštvo. Svojim stvaralačkim postupcima nastavnik je ujedno poticaj i uzor učenicima u njihovim stvaralačkim pokušajima.

Treba napomenuti da u ovom kontekstu riječ stvaralaštvo shvatamo u širem značenju, tj. kao pronalaženje nečega što nije novo za svijet, ali jest za učenika.

¹⁴ Težak, Stjepko, *Gramatika u osnovnoj školi*, Školska knjiga, Zagreb, 1980, str. 55;

Načelo književnog jezika

Temelj je školskog predmeta koji se zove BHS jezik. Učenici se postupno osposobljavaju za komuniciranje književnim jezikom učeći gramatiku, pravopis, vježbajući se usmenom i pismenom izražavanju na tom jeziku. Ovo načelo ne isključuje jezičko stvaralaštvo učenika na zavičajnom, dijalektnom ili žargonskom idiomu, a predstavlja i osnovne spoznaje o svim oblicima bosanskog jezika na sinhronijskoj razini i dijahronijskoj osi.

Načelo zavičajnosti

Načelo zavičajnosti je dopuna načelu književnog jezika i polazi od zahtjeva da se u nastavi književnog jezika iskoristi učenička imanentna gramatika, što najčešće znači gramatički sistem zavičajnog narječja koji se više ili manje ne podudara sa sistemom književnog jezika.

Polazeći od cjelokupne jezičke prakse učenika, nastava gramatike treba da iskoristi njihov jezički osjećaj i jezičko iskustvo. Osjećaj za gramatiku mogao bi se shvatiti kao neposredna svijest koja je tačna, koja prethodi ili koja slijedi organizacijsko-sekvencijalni smjer jezičke poruke. Ovo načelo zahtjeva da se u nastavi gramatike polazi od dječijeg jezičkog osjećaja. Time ne samo da se dopušta djeci upotreba vlastitog idioma nego se i nastavnik potiče da u toku cijelog osnovnog obrazovanja pronalazi postupke koji u gramatičkoj nastavi uzimaju u obzir zavičajnu situaciju ili žargonski govor djeteta.¹⁵

Načelo razlikovanja i povezivanja jezičkih razina

Jezičkom analizom učeniku treba omogućiti razlikovanje jezičkih razina, ali tako da on zapazi njihovu međuzavisnost, uzajamnu povezanost u jezičkom komuniciranju. Naravno, ne može se u početnoj nastavi učenicima pokazati kako se svaka riječ u rečenici ponaša kao tačka presjeka više jezičkih razina (morfološke, tvorbene, sintaksičke, semantičke i dr.) u kojoj se te razine ostvaruju odnosno funkcioniraju.

Jezičke pojave se izučavaju samo na jednoj razini onda kada to nalažu praktični razlozi. Ako učenici uz svoje zavičajno **č** moraju naučiti i **ć** jer ga nema u njihovoj imanentnoj gramatici, onda je svrsishodno da se učenje svede samo na fonetsku razinu. (Kako se izgovara **ć**? Kakav je položaj govorni organa pri izgovoru ovog glasa?)

¹⁵ Težak, Stjepko, *Teorija i praksa nastave hrvatskog jezika 1*, Školska knjiga, Zagreb, 1996, str.95-97;

Načelo međuzavisnosti nastavnih područja

Nastavni predmet BHS jezik obuhvata u različitom opsegu više različitih područja: gramatiku, pravopis, pravogovor, rječnik, stilistiku, književnost, film, pozorište itd. Svaka riječ našeg jezika bitna je sastavnica našeg jezika, ona ih povezuje i čini integralnim dijelovima istog predmeta pa se to mora odraziti i u organizaciji nastavnih procesa: moraju postojati zasebni sati gramatike, književnosti, filma, govornih i pismenih vježbi, ali onih u kojima se ta područja povezuju, preklapaju, isprepliću.

Načelo zanimljivosti

Za učenje gramatike učenika treba motivirati. Da bi se to postiglo gramatičku nastavu treba učiniti zanimljivom. Budući da gramatika zbog svoje apstraktnosti i racionalnosti teže postaje metom dječijih interesa, u nastavu gramatike treba unijeti privlačnosti koliko god to dopušta načelo naučnosti i narav gradiva. Rad nekih od najboljih nastavnika uvjerava nas da se nastava gramatike može oživiti i nadahnutim metodičkim postupcima, koji bude i jačaju interes učenika, upozoravaju ih na važnost poznavanja jezičke činjenice, olakšavaju im i čine ugodnijim put do apstrakcija.

Ako nastavnik uspije jako motivirati učenika za jezik i jezičke probleme, pobuditi u njemu ljubav prema maternjem jeziku, stvorit će najsigurniji temelj za zanimljivu nastavu ovog predmeta.¹⁶

Načelo analize i sinteze

Spoznaje o maternjem jeziku učenici stječu analitičkim i sintetičkim postupcima. U prednosti su sintaksičko-analitički pristupi: sintaksičko promatranje tekstualne cjeline – raščlanjivanje cjeline na strukturne sastavnice – otkrivanje značenja i funkcija odabranih jezičkih činjenica – sintetičko uopćavanje analizom stečenih spoznaja. Učitelj mora i učenike osposobljavati za analizu i sintezu, ne samo dajući im primjer vlastitim radom nego i vježbama u kojima će se oni osposobljavati jednako za raščlanjivanje kao i za sažimanje. Raščlanjivat će tekst, rečenicu, spoj riječi ili riječ, otkrivat će obilježja, značenja i funkcije pojedinih sastavnica, a zatim spoznaje povezivati u sintetičke cjeline.

¹⁶ Težak, Stjepko, *Teorija i praksa nastave hrvatskog jezika 1*, Školska knjiga, Zagreb, 1996, 98-109;

Načelo indukcije i dedukcije

U osnovnoškolskoj nastavi gramatike induktivni put se nameće kao bitniji, ali se ne smije zanemariti ni dedukcija. Da li će nastavnik upotrijebiti induktivni ili deduktivni princip u nastavi zavisi od nastavne jedinice. Iako se prednost daje induktivnoj metodi ponekad će učenicima više biti koristan deduktivni put. To je slučaj kada učenici već raspoložu određenim teoretskim znanjem. Ipak, nastavnicima kao kriterij opredjeljenja koju od ovih metoda će izabrati poslužiti će dob učenika, umna razvijenost i karakter gradiva.

Ne treba zanemariti činjenicu da indukcija ima dvije važne prednosti, psihološku i metodološku: učenik ne mora vjerovati autoritetu onoga ko postavlja tezu (pravilo, definiciju) jer je sam otkriva na niz primjera, a time se ujedno osposobljavanje za istraživački rad.¹⁷

Načelo primjerenosti i akceleracije

Nastava gramatike mora biti prilagođena svakom učeniku s obzirom njegovu dob, jeziku i socijalnu pripadnost, vrijeme i kraj u kojem živi, znanje, umnu razvijenost i specifične sposobnosti. Iz ovog proizilazi važnost načela individualizacije u nastavi gramatike. U vezi sa ovim načelom u novije vrijeme javlja se i pitanje da li je upravo ovo put manjeg otpora, hoćemo li usporiti intelektualni razvoj učenika, ulijeniti ga i spriječiti da se okoristi novim znanjem? Da bi se izbjegle te negativnosti, didaktičari načelu primjerenosti pridružuju načelo akceleracije ili anticipacije, odnosno učenja na visokoj razini težine, zahtijevajući tako da se učeniku daju i teži zadaci koji će aktivirati unutarnje skrivene snage i baš tim aktiviranjem pospiješiti njihovo sazrijevanje.

Zbog toga nastavnik mora dobro poznavati svakog svog učenika (i gramatiku i nastavni program) da bi uspio u nastavi sretno uskladiti naizgled suprotne zahtjeve načela primjerenosti i akceleracije.

Načelo demokratičnosti

Svakom pojedinom učeniku treba dati priliku da nauči maternji jezik, da ga spozna i da njime praktično vlada. To posebno vrijedi za usmene i pismene vježbe, jer zbog nedostatka vremena nastavnik ponekad više saraduje sa boljima, darovitima, onima koji lijepo i lahko pišu i govore.

¹⁷ Težak, Stjepko, *Teorija i praksa nastave hrvatskog jezika 1*, Školska knjiga, Zagreb, 1996, str.106;

Nastavnik se tješi da će njihov primjer biti djelotvoran, poticajan za one slabije, što je samo djelomična istina jer takvi uzori mogu biti i nepoticajni, čak i destimulativni.

Međutim, u praksi se događaju i suprotni postupci: nastavnik svu pažnju i brigu posvećuje onima slabijima, koji teško i loše govore i pišu. A ne smije ni bolje učenike zanemariti. Uspješnost jednog nastavnika pokazuje se upravo u tome kako napraviti i osmisliti nastavu u takvim uvjetima i kako uravnotežiti odnose između ove dvije krajnosti, te raspoloživo vrijeme rasporediti u korist svima. Pametnim iskorištavanjem nastavnih oblika (individualnog, tandemskog, grupnog i frontalnog rada) i metodičkih postupaka to se postiže u normalnim prilikama (kada učionice nisu pretrpane, kada sastav učenika nije preko mjere heterogen).¹⁸

Metode u nastavi jezika

Dragutin Rosandić metodu objašnjava općenito i specifično za nastavu. Riječ metoda (grč. *methodos*) prvotno znači put, način kojim se dolazi do cilja. Kao znanstveni termin dobila je nova značenja. Metoda je način spoznavanja, sustav pravila i pristupa u proučavanju i otkrivanju pojava. To je opće značenje termina koji se pobliže određuje ovisno o predmetu proučavanja (spoznavanja), tipu djelatnosti u kojoj se očituje i ciljevima. Temeljne su odrednice metode: predmet otkrivanja, proučavanja, spoznavanja, subjekt koji otkriva, proučava, spoznaje i cilj koji se želi postići.¹⁹

Težak preuzima tradicionalnu podjelu nastavnih metoda koja se zasniva na nastavničko - učeničkom odnosu i njihovom međusobnom djelovanju, ali izostaje definicija. Nastavne metode se dijele na sljedećih sedam:

1. metode usmenog izlaganja ili monološke metode,
2. metode razgovora ili dijaloške metode,
3. metode čitanja ili tekstovne metode,
4. metode pisanja ili grafijske metode,
5. metode crtanja ili likovne metode,
6. metode pokazivanja ili demonstracijske metode,
7. metode fizičkog rada ili prakseološke metode

¹⁸ Težak, Stjepko, *Teorija i praksa nastave hrvatskog jezika 1*, Školska knjiga, Zagreb, 1996, str. 104 i 107;

¹⁹ Rosandić, Dragutin, *Metodika književnog odgoja*, Školska knjiga, Zagreb, 2005, str. 70;

Ne treba posebno izdvajati metodu razmišljanja kad nijedna od navedenih ne može biti lišena – razmišljanja. Metoda usmenog izlaganja i razgovora nije moguća bez slušanja, a metode čitanja, pisanja, crtanja i pokazivanja ne mogu se odvajati od promatranja.²⁰

Nastavni oblici

Kada su u pitanju nastavni oblici treba imati na umu da različite nastavne jedinice zahtijevaju različit pristup. Ako jednu nastavnu jedinicu možemo obraditi bolje i uspješnije koristeći određene metode, postupke i nastavne oblike, možda je za drugu nastavnu jedinicu produktivnije koristiti neku drugu nastavnu metodu ili nastavni oblik.

Kada je riječ o nastavnim oblicima možemo ih podijeliti na:

FRONTALNI RAD– u nastavi jezika i danas preovladava frontalni rad iako taj nastavni oblik ima zaista mnogo nedostataka. Ne podupire ga samo nastavnička inercija i dugovječna ukorijenjenost u samim sistemima naših škola nego i niz objektivnih okolnosti pa čak i prednosti frontalne nastave. Individualni i grupni rad zahtijevaju mnogo više vremena i sredstava, pa je frontalni rad ekonomičniji i jeftiniji. Ne smijemo zanemariti ni stvarne prednosti te nastave:

- učenici nastupaju kao veći kolektiv i stječu prve navike ponašanja u zajedničkom radu;
- učenicima je omogućeno da stječu isto znanje, na istoj razini, na iste načine što je jako korisno za generaciju koja živi u istom vremenu i istom prostoru;
- frontalna nastava pruža nastavniku više mogućnosti za izmjenu različitih metodičkih puteva i postupaka pa taj oblik nastave snažnije potiče nastavnikovu kreativnost;
- konfrontirajući se s različitim mogućnostima i sposobnostima većeg broja drugih suučenika, pojedinci lakše spoznavaju svoje domete i sposobnosti;
- frontalna nastava pogodna je za metode usmenog izlaganja;

²⁰ Težak, Stjepko, *Teorija i praksa nastave hrvatskog jezika 1*, Školska knjiga, Zagreb, 1996, str. 183;

GRUPNI RAD – dječiju sklonost za udruživanjem, koja obično kulminira oko jedanaeste i dvanaeste godine, treba iskoristiti i u nastavi gramatike iako zbog prirode predmeta i učeničke dobi gramatika nastavnim sadržajem za koje u uslovima rada (45min ili pretpana odjeljenja) grupna organizacija nije pogodna. Grupni rad na primjer možemo iskoristiti kada ponavljamo glasovne promjene. Podijelimo učenike u grupe od po 4 učenika, imamo pjesmu ili neki duži prozni tekst, zatim podijelimo tekst na poglavlja i svaka grupa treba da iz svog teksta pronade i izvadi riječi u kojima se desila neka glasovna promjena i naravno, obrazložiti koja je to promjena.

INDIVIDUALNI RAD – individualna nastava se u novije vrijeme često ističe kao moderni nastavni oblik koji najbolje uklanja učenički pasivizam tradicionalne škole i optimalno pomaže da se mladi razvijaju kao stvaralačke ličnosti. Ako je uspjeh učenika proporcionalan s nivoom aktivnosti učenika za vrijeme učenja onda bismo individualni rad učenika u nastavi gramatike mogli preporučiti kao najuspješniji nastavni oblik. Problem jeste u tome kako motivirati i osposobiti učenika za istinsku i svrsishodnu aktivnost u individualnoj nastavi. Iskustvo nam govori da je moguća lažna i krivo usmjerena aktivnost učenika u samostalnom radu.²¹

Problemsko-stavralačka nastava nezamisliva je bez primjene individualnih oblika nastave, a dinamičan nastavnik će zbog izbjegavanja metodičke monotonije frontalni oblik rada oživljavati različitim elementima individualne nastave.

U nastavi gramatike mogu se primjeniti različiti tipovi individualnog rada: rad sa udžbenikom, rad s nastavnim listićima, ispunjavanje anketnih upitnika, rješavanje zadataka objektivnog tipa, rješavanje tekstova, algoritimizacija, programirana nastava i dr.

²¹ Težak, Stjepko, *Teorija i praksa nastave hrvatskog jezika 1*, Školska knjiga, Zagreb, 1996, str.127-130;

Fonetika i fonologija u nastavi

U stručnoj literaturi često nailazimo na pitanje treba li uopće fonetiku i fonologiju uključiti u nastavne planove za osnovnu školu. Kako se mijenjaju nastavni planovi možemo primjetiti da se obrade glasovnih promjena i općenito nastavnih cjelina sa područja fonetike i fonologije smještaju u više razrede. Po planu i programu nastave oblasti fonetike i fonologije najviše imamo u devetom razredu. Nastava fonetike i fonologije uključuje glasovne promjene koje su se u tradiciionalnoj nastavi prvenstveno radi usvajanja pravopisnih pravila. Ortoepskim pravilima, koja se također moraju vezivati za glasovne promjene, nije posvećena dolična pažnja. Pri obradi glasovnih promjena nastavnik treba da vodi računa o tome da se glasovne promjene proučavaju na živim, govorenim modelima, modeli moraju biti tipični za pojavu koju ilustriraju, voditi računa o tome da se glasovne promjene objašnjavaju postupno, zatim usvajanje glasovnih promjena ostvaruje se na razini prepoznavanja, na razini definiranja, na razini primjene i transformacije (preoblike). Također, treba voditi računa o tome da se glasovne promjene usvajaju slušanjem izgovora zadanih modela, promatranjem tih modela, izgovaranjem, korekcijom izgovora, objašnjavanjem modela, samostalnim pronalaženjem primjera koji podliježu promjeni itd.

Fonetika i fonologija obuhvataju sljedeće nastavne oblasti:

- tvorba glasova i prateće osobine glasova;
- pojedinačni glasovi (č i ć, dž i đ, h, f, j)
- glasovni slog i granica sloga;
- glasovne promjene i glasovni zakoni;
- akcenatski sistem glasova (naglašeni i nenaglašeni slogovi)
- promjene suglasnika (i glasnika)

Fonetika i fonologija prenose se u nastavu (odgojno-obrazovni proces) prema teoriji didaktičkog prijenosa. To znači da se ne prenosi u istom sistemu u kojem postoji kao jezička disciplina. Metodika jezika uspostavlja svoje kriterije pri izboru i organizaciji sadržaja u programima, udžbenicima i odgojno-obrazovnom procesu.

Jezik se ne uči samo oponašanjem. Pri usvajanju jezičkih pojava važnu ulogu ima pamćenje. Učenik pamti određene strukture i uključuje ih u svoj jezički sistem. Asocijativna metoda u nastavi jezika također ima svoju primjenu.

Neke jezičke pojave učenik usvaja upravo asocijativno. Jezičke pojave nameću se i kao predmet analitičkog bavljenja i racionalnog spoznavanja. U nastavi fonetike i fonologije će se provoditi analize koje pretpostavljaju lingvističko mišljenje i lingvističku intuiciju. Razvijanjem spomenutih sposobnosti omogućit će se učeniku da stvaralački pristupa jeziku, da samostalno uočava jezičke zakonitosti i da razvija svoje navike u ovladavanju jezikom.²²

Gradivo iz oblasti fonetike i fonologije uključuje se u nastavne programe, udžbenike i druge izvore (druge medije) te u nastavni proces. U nastavnim programima to gradivo se pojavljuje u nekoliko nastavnih područja: nastavi jezika/nastavi gramatike, nastavi pravogovora, nastavi pravopisa, nastavi čitanja, nastavi usmenog i pismenog izražavanja i nastavi književnosti.²³

Ciljevi nastave fonetike i fonologije:

- upoznavanje glasovnog sistema jezika;
- uočiti i znati glasovne promjene i provoditi ih u govoru i pisanju;
- upoznavanje vještina pravogovora i pravopisa
- znati kako nastaje glas i podjelu glasova po mjestu tvorbe i po zvučnosti;
- izgovarati i pisati riječi u kojima se smjenjuju ije/je/e/i u skladu sa normom;
- poznavati osnovna pravila akcenatskog sistema maternjeg jezika;
- prepoznati i pravilno upotrebljavati naglaske u govorenju i čitanju;
- uočiti razlike između vlastitog i standardnog naglasnog sistema;
- postupno određivati naglasna obilježja: mjesto, dužinu i ton u tipičnim riječima;²⁴

Učenje i povezivanje u nastavi

Učenje počinje govorom. U govornoj komunikaciji dolazi do izražaja pravilnost artikulacije. Nepravilna artikulacija uzrokuje govorne nesporazume. Pravilna artikulacija ne može se uspješno savladati samo na osnovu opisa fiziologije govora. Praktično usvajanje artikulacije glasova ima važnu ulogu u učenju jezika, tj. u savladavanju njegove ortoepske norme.

²² Rosandić, Dragutin; Silić, Josip, *Osnove fonetike i fonologije hrvatskog književnog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1979, str.8;

²³ Rosandić, Dragutin; Rosandić, Irena, *Hrvatski jezik u srednjoškolskoj nastavi*, Školske novine, Zagreb, 1996, 23-24;

²⁴ Nastavni plan i program <http://www.osmalta.edu.ba/NPiP/NPiP%20BHS.pdf>

Pravilnost izgovora glasova, riječi i rečenica postiže se oponašanjem uzora. Imitacijsko učenje u nastavi jezika ima važnu ulogu. Slušajući pravilan izgovor i oponašajući ga, učenici će izoštravati osjećaj za jezik, a razvijanje osjećaja za jezik jeste jedan od prvih ciljeva nastave jezika. U razvijanju tog osjećaja važnu ulogu ima govor uzora (nastavnika, neke gramafosne snimke, nekog omiljenog lika iz serije ili možda voditelja neke emisije na televiziji ili radiju).

Razvijanjem spomenutih sposobnosti omogućit će se učeniku da stvaralački pristupa jeziku, da samostalno uočava jezičke zakonitosti i razvija svoje navike u vladanju jezikom. Pri proučavanju glasova savremenog bosanskog (hrvatskog, srpskog) književnog jezika najveća pažnja posvećena je njihovom lingvističkom aspektu, tj. njihovoj funkciji u komunikaciji, a samo će djelimično biti obuhvaćen i njihov akustični i artikulacijski aspekt. U procesu komunikacije polaziti će se od njihove funkcije u raščlanjivanju nekih složenijih pravogovornih i pravopisnih pojava u jeziku.

Treba znati da se glasovna problematika neće proučavati samo u odnosu prema riječi kao prema cjelovitoj jedinici nego i u odnosu prema riječi kao morfološkoj strukturi. Zato će biti potrebno da se uz opis elementarne jedinice na fonološkom planu – foneme – da i opis elementarne jedinice na morfološkom planu – morfema, da bi se mogle opisati pojave do kojih dolazi na granicama prefiksalnog i korijenskog, korijenskog i korijenskog, te korijenskog i sufiksalnog morfema. Zatim će se opisati i pojave do kojih dolazi na granicama proklitike i enklitike. Nakon toga sabrat će se rezultati do kojih se došlo analizom pojava na granicama morfema i na granicama riječi i objasniti u čemu se ti rezultati razlikuju.

Treba se pružiti uvid i u ekspresivne i impresivne vrijednosti glasova u pjesničkim tekstovima, čime će se nastava fonetike povezati s nastavom književnosti.²⁵

²⁵ Rosandić, Dragutin; Rosandić, Irena, *Hrvatski jezik u srednjoškolskoj nastavi*, Školske novine, Zagreb, 1996, str.44;

Tipovi nastavnih sati

U nastavi jezika postoje osnovni tipovi nastavnih sati:

- sat uzimanja novog gradiva
- sat utvrđivanja
- sat provjeravanja
- sat ponavljanja

Tipologija nastavnih sati izvodi se na osnovu ciljeva (obrazovnih, odgojnih i funkcionalnih), nastavnog sadržaja i uslova u kojima se nastava izvodi. Svaki od spomenutih tipova nastavnih sati ima svoje posebnosti, ali postoje i njihova zajednička obilježja.²⁶

Već ranije su spomenute nastavne metode i nastavna sredstva. Te kategorije teoretski možemo razlagati i nadugo govoriti onjima. Međutim, kada je u pitanju konkretna nastava ne možemo primjeniti svaku metodu i iskoristiti isto nastavno sredstvo. Prije svega nastavna jedinica zahtijeva određenu metodu koja je najpogodnija kako bismo ipunili ciljeve te nastavne jedinice koje smo kao nastavnik postavili sebi. Isti slučaj je i sa nastavnim sredstvima. Na primjer, fonološke oblasti, govorne vježbe, najbolje možemo učenicima pokazati na primjeru. Možemo koristiti gramafonske ploče, snimak neke radijske emisije i sl. To nastavno sredstvo ne možemo koristiti kada obrađujemo neku drugu oblast fonetike i fonologije, na primjer gubljenje suglasnika i sl.

Treba također napomenuti da će odabir nastavnih metoda i nastavnih sredstava zavistiti i od tipova časa, pa tako nećemo koristiti iste metode niti sredstva ako imamo čas obrade i čas provjeravanja.

Sat uzimanja novog gradiva

Sat uzimanja novog gradiva ima cilj da prenese učenicima nova saznanja, da razvije sposobnosti i navike. U skladu sa ciljevima časa, sadržajem i uslovima rada, odabiru se određeni metodički postupci i struktura časa. Usvajanje gradiva ostavruje se na četiri razine: razina raspoznavanja, razina ponavljanja (reprodukcije), razina primjene i razina preoblike.

²⁶ Rosandić, Dragutin; Silić, Josip, *Osnove fonetike i fonologije hrvatskog književnog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1979, str.9-11;

Na prvoj razini učenik raspoznaje predmet spoznavanja u osnovnim osobinama. Predmet se nameće učenikovom opažanju i izaziva spoznajnu znatiželju.

Na drugoj razini učenik dobija potpunije obavijesti o predmetu učenja, pamti te obavijesti i ponavlja ih. Usvajanje gradiva na toj razini temelji se na reproduktivnoj aktivnosti.

Na trećoj razini usvojene obavijesti o predmetu učenik primjenjuje u praksi rješavajući određene tipove zadataka i vježbi. Zadaci i vježbe rješavaju se na osnovu sličnih uzoraka koje su učenici analizirali na razini raspoznavanja i ponavljanja obavijesti. Pri tom se razvijaju navike i sposobnosti.

Na četvrtoj razini učenik primjenjuje usvojene obavijesti u novim situacijama. Od učenika se traži razvijena sposobnost vladanja usvojenim obavijestima, sposobnost za praktičnu primjenu usvojenog znanja.²⁷

Sat utvrđivanja gradiva

Sat utvrđivanja gradiva temelji se na spoznajama koje su učenici usvojili na času uzimanja novog gradiva. Utvrđivanje pravila ne provodi se samo u obliku objašnjenja i formuliranja pravila nego i u njegovoj praktičnoj primjeni. Sat utvrđivanja gradiva organizira se tako da samostalan rad učenika dobiva najvažnije mjesto u nastavnom procesu. Shema nastavnog sata utvrđivanja gradiva:

- stavljanje uslova za utvrđivanje;
- utvrđivanje najvažnijih pravila;
- samostalan rad učenika;
- provjeravanje rezultata rada;

Na satu utvrđivanja naučenog gradiva nastavnik može predložiti učenicima nešto novo, nešto što će njima biti zanimljivo. Jedna od najproduktivnijih metoda, po mišljenjima struke, jeste izgrađivanje umnih mapi zajedno sa učenicima. Te umne mape možemo iskoristiti i okačiti na zidove. Time bismo učenicima uradili na samopouzdanju, osjećali bi se ponosno i posvetili pažnju tome što su oni sami uradili. Glasovne promjene su pogodne za izgrađivanje mapi jer ima dosta podjela, pravila, odstupanja. Učenici bi se zabavili, a usput utvrdili naučeno gradivo.

²⁷Rosandić, Dragutin; Rosandić, Irena, *Hrvatski jezik u srednjoškolskoj nastavi*, Školske novine, Zagreb, 1996, str. 36;

Sat provjeravanja

Nastavni sat provjeravanja znanja ima zadaću pokazati kako su učenici usvojili određene pojave i kako ih primjenjuju u govoru i pismu. Tako se u procesu provjeravanja sjedinjuju usvojeno znanje i navike. Provjeravanje se provodi različito.

Frontalno usmeno provjeravanje, koje se provodi u dijaloškom obliku, pokazuje kako učenici odgovaraju na pitanja koja se odnose na poznavanje jezičkih zakonitosti i pravila. U postavljanju pitanja mora postojati logička i sadržajna povezanost.

Razvijeni odgovor na postavljeno pitanje angažira sve učenike. Jedan učenik izlaže, objašnjava pojavu, a ostali prate njegov odgovor i nakon toga ga ispravljaju. Time se izbjegava mogućnost pasivnosti ostalih učenika koji nisu uključeni u izlaganje ili objašnjavanje.

Pismeno provjeravanje organizira se kako bi se uključili svi učenici i da na novim primjerima primjene naučena pravila. Neki teoretičari čak daju prednost pismenoj provjeri znanja u odnosu na usmenu. Obzirom na to da fonetika i fonologija kao područja jezika u nastavi obuhvataju i pravilan izgovor (ortoepsku normu standardnog jezika) i izražajno čitanje onda su usmene provjere nužne, ali to naravno ne isključuje i pismenu provjeru znanja.

Sat ponavljanja gradiva

Sat ponavljanja gradiva organizira se nakon obrade više tema ili programskih cjelina. Na času ponavljanja izbjegava se doslovna reprodukcija naučenih pravila. Treba odabrati neke nove situacije u kojima će učenici moći da primjene naučeno znanje. Ponavljanje može biti usmeno i pismeno. Usmeno ponavljanje primjenjuje se dabi učenici pokazali kako objašnjavaju određene pojave, kako se izražavaju, a pismeno provjeravanje da pokažu brzinu u rješavanju zadataka, tačnost u radu, samostalnost, razvijenost navika.

Za pismeno ponavljanje učenicima se daju zadaci:

- pismena analiza primjera;
- zadaci koji traže klasifikaciju pojava;
- zadaci koji se temelje na uočavanju pogrešaka;
- zadaci koji traže donošenje zaključaka na osnovu većeg broja činjenica;
- ispunjavanje fonetičkih i fonoloških tablica;
- diktati;

Usmeno ponavljanje temelji se na fonetičkoj i fonološkoj raščlanjenosti, citiranju pravila i njihovom objašnjavanju, ostvarivanju usvojenih pravogovornih normi, izražajnog čitanja;

U strukturiranju tipova nastavnih sati treba afirmirati ova načela:

- svi učenici općenito nastavi trebaju biti aktivni. Te vrste aktivnosti uvjetovane su sadržajem nastavnog sata, načinima izvođenja, te nastavnim metodama koje se primjenjuju. Na satu jezika dolaze do izražaja usmene i pismene aktivnosti učenika, misaona angažiranost u analizi, sintezi, generalizaciji, klasifikaciji i upoređivanju;
- ukalupljena struktura nastavnog sata, monotonija metodičkog postupka dovodi do zasićenosti i pasivnosti učenika. Sat bi se trebao organizirati tako da čenicima neprestano pruža mogućnost za različite aktivnosti, zanimanje i pažnju.
- na satu jezika vježbe dobivaju važno mjesto. One omogućavaju učenicima samostalan rad i postaju izvorom znanja.²⁸

Spoznaje o fonetici i fonologiji stižu se na dvjema didaktičkim razinama:

- na teoretskoj razini (pojmovi, pojave, procesi, pravila, razvrstavanja)
- na praktičnoj razini (vježbe, stvaralačka primjena)

Da bismo učinili zanimljivima ponavljanje možemo organizirati kao igru. Zahvaljujući razvoju tehnologije koju možemo iskoristiti kako bismo učenicima barem malo približili učinili zanimljivim nastavu gramatike. Koristeći aplikaciju Word wall mogu se prikazati različite igre. Ilustrirat ćemo pomoću slike:

²⁸ Rosandić, Dragutin; Rosandić, Irena, *Hrvatski jezik u srednjoškolskoj nastavi*, Školske novine, Zagreb, 1996, str.43;

Pomoću ove aplikacije možemo ponavljanje učiniti zanimljivim i korisnim. Na projektoru se može prikazati kotač. Učenik će zavrtiti kotač i sačekati da se zaustavi. Na kojem polju se zaustavi kotač tu glasovnu promjenu učenik treba da objasni, da kaže pravilo, koja je promjena u pitanju.

²⁹ <https://wordwall.net/hr/resource/191402/glasovne-promjene-1>

U ovoj aplikaciji imamo mnoštvo ideja koje se mogu iskoristiti za čas ponavljanja i koje nastavnicima mogu pomoći da produktivnije organiziraju svoj nastavni sat. Još jedan zanimljiv način uvježbavanja prikazat ćemo slikom. Riječ je o kartama koje se mogu miješati i dijeliti. Na svakoj karti je prikazana druga glasovna promjena. Onu koju učenik izvuče, tu pojavu i promjenu treba da objasni.

Cilj nastavnika i jeste osmisliti nešto što će učenicima privući pažnju. Učenje igranjem je jedna od najproduktivnijih metoda ponavljanja i utvrđivanja naučenog. Još jednom slikom ćemo prikazati mogućnost ponavljanja glasovnih promjena:

³⁰ <https://wordwall.net/hr/resource/191402/glasovne-promjene-1>

31

U osnovnoj školi je težište na praksi, a u srednjoj na teoriji. To ipak ne znači da se u osnovnoj školi zanemaruje teoretski, a u srednjoj praktični vid nastave.

Da bi praktične vježbe i primjena u osnovnoj školi bile što uspješnije, učenik mora vladati određenim teoretskim znanjem: osnovnim nazivima, poznavanjem glasovnih promjena i nekih osnovnih pravila koja mu omogućuju sigurnu upotrebu glavnog inventara u književnojezičkom govoru. Ako u osnovnoj školi dobro savlada praktični dio fonetsko-fonološke nastave, učenik će u srednjoj školi lahko proširiti i produbiti teoretske spoznaje te pažnju usmjeriti na probleme fonostilistike i morfonostilistike kao i na elemente historijske fonologije. U osnovnoj školi se moraju organizirati praktične vježbe koje će pomoći učenicima da otklone eventualne poteškoće u govoru.

Teoretski dio ovog gradiva savladava se metodama samostalnog rada i razgovora. Razmjerno s proširivanjem učeničkog znanja dobivat će prednost metode samostalnog rada u onim razgovornim vrstama gdje je nastavnik samo poticatelj, a ne i voditelj koji čvrsto drži sve niti u svojim rukama.

³¹ <https://wordwall.net/hr/resource/191402/glasovne-promjene-1>

Dvije vrste vježbi potrebne su za učenje o glasovima: vježbe za utvrđivanje teoretskog znanja i vježbe za sticanje navika. Uslovno ih možemo zvati teoretskim i praktičnim. Teoretske vježbe možemo podijeliti na: fonetičke, fonološke i fonostilističke. Fonetičke vježbe usmjerene su na spoznavanje govornih organa i tvorbu onih glasova koji zbog drugačijih govornih navika učeniku prave poteškoće u izgovoru prema književnojezičkoj normi. Fonološke vježbe obuhvataju problematiku glasovnih promjena i funkcije fonema u govoru, a fonostilističke promatranje stilske učinkovitosti glasova. Praktične vježbe možemo podijeliti na pravopisne i pravogovorne.³²

U skup vježbi uključuju se:

Prepisivanje teksta s izmjenama i dopuna

Za ovakav tip vježbe obično se uzima cijeli tekst, a mogu se uzeti i rečenice koje nisu sadržajno povezane, ali sadrže ortografsku pojavu koja se uvježbava. To može biti kraći tekst kako bi se riješio zadatak što prije, jer ovaj tip vježbi ubrzo stvara zasićenost kod učenika.

Podcrtavanje

Učenici dobiju tekst u kojem će uočiti zadane ortografske pojave. Cilj je da provjeri kako učenici primjećuju naučeno gradivo. Ova vježba je prilično jednostavna. Nastavnik može pripremiti više nastavnih listića u kojima će napisati mnoštvo nepravilnih oblika riječi čije promjene su upravo uvjetovane promjenom na nivou fonetike i fonologije.

Uočavanje grešaka

Nastavnik može zadati učenicima vježbu u kojoj se nalaze primjeri pravilno i nepravilno napisanih riječi.

Ova vježba je jako korisna kada je u pitanju nastava fonetike i fonologije. Glasovne promjene, pravila i odstupanja od pravila u alternacijama i zamjeni jata pogodne su da se pokaže učeničko savladavanje određene pojave. Analizom rezultata ove vježbe daju se signali i nama kao nastavnicima koliko smo zaista uspjeli prenijeti jezičko znanje.

³² Rosandić, Dragutin; Rosandić, Irena, *Hrvatski jezik u srednjoškolskoj nastavi*, Školske novine, Zagreb, 1996, str.43-45;

Zatim, na osnovu rezultata vježbi ovakvog tipa možemo primjetiti nakojim primjerima učenici najviše griješe, pa čas ponavljanja iskoristiti kako bismo još jednom ponovili ili možda pronaći neku zanimljivu igru kroz koju bismo ponovili određenu oblast.

Diktati

U pismene igovorne vježbe možemo uključiti različite vrste diktata. U nastavi fonetike primjenjuje se tzv. fonetički dikatat. Njime se provjerava kako učenici pismeno registriraju određene akustične promjene. Kada učenici nauče akustične i artikulacijske osobine glasova, nastavnik će organizirati fonetički diktat u kojem je cilj da provjeri kako učenici pismeno obilježavaju akustično ostavrenje glasova u riječima.

Klasifikacijske vježbe

Učenici će dobiti tekst u kojem se pojavljuju različite pojave koje su vezane za obrađene glasovne pojave i promjene. Nastavnik će napraviti jednu tabelu u kojoj će biti upisane glasovne promjene koje su obrađivane, a učenici moraju pronaći odgovarajući primjer ili primjere za svaku glasovnu pojavu i promjenu koju uoči u tekstu.

Poistovječivanje i razlikovanje

To su uglavnom vježbe prepoznavanja, ali i reproduciranja stečenog znanja na teoretskoj razini. To su jednostavne vježbe koje kod učenika razvijaju brzinu prepoznavanja i uočavanje određenih jezičkih pojava.

Primjer:

Koji glas primjećuješ u svakoj od napisanih riječi (vjetar, putnik, mjesto, tama, radost)?

Šta je zajedničko ovim riječima (topot, radar, oko, potop)?

Vježba zamjene je vježba u kojoj učenici razvijaju svijesto važnosti fonema i njihovom značaju.

Primjer: mijenjaj značenje riječi zamjenom fonema:

-na početku riječi boj (roj, joj, moj, doj, soj, toj).

-u sredini riječi kat (kit, kut, krt)

-na kraju riječi rab (raj, rak, raž, rad)

Vježba premetanja: Učenicima dajemo zadatak da premećući foneme (grafeme) naprave nove riječi.

Dajemo riječi: bor, do, gol, laž, mami, ove, pisan, rad, val;

Učenici će dobiti riječi: rob, od, log, dok, žal, imam, evo, nasip, dar, lav;

Zatim od riječi modar izdvajamo riječi: domar, dramo, modra, radom, darom.³³

Pravopis (ortografija)

Sva pravopisna pravila učenik ne može savladati već u prvom razredu, pa se pravopisno gradivo raspoređuje u sve razrede osnovne škole i to ne po nekom pravopisnom sistemu, nego u skladu sa učeničkim mogućnostima, potrebama i gramatičkom znanju. Pravila koja ovise o gramatici ili su s njom u čvrstoj vezi planiraju se simultano s gramatičkim gradivom: veliko početno slovo s rečenicom i vlastitim imenicama, rečenični znakovi s vrstama rečenice, pisanje riječi u kojima se desila glasovna promjena kada se obrađuju glasovne promjene. Kako učenici prelaze iz razreda u razred pravopisno znanje se proširuje koordinirano s nastavom gramatike i drugih predmeta. Dok učenici ne usvoje dovoljno jezičkog znanja, nastavnik samo ispravlja pogreške i upozorava na pravilno pisanje bez posebnog teoretskog objašnjavanja ili samo jednostavnim objašnjenjem koje je dostupno učeniku.

Pravopisne vježbe

Moguće su različite vrste pravopisnih vježbi, a najčešće su u obliku prepisivanja, diktata, ispravljanja. Potrebni su istraživački, problemski zadaci, u kojima učenik samostalno otkriva ulogu pravopisnih pravila u pismenom komuniciranju.

Prepisivanje – u prvim susretima s nekim pravopisnim pravilima može se dati prednost vježbama prepisivanja kako bi učenik i vizuelno i motorički što sigurnije zapamtio riječ ili rečenicu na koju se naučeno pravilo odnosi. To može biti zapisivanje:

- pojedinih riječi, na primjer za č: *mačak, mačka, pjevač, svirač...*
- pojedinih sintagmi: *Čudovatne zgode šegrta Hlapića*; Hans Kristijan Andersen; *Oj, djevojko, džidžo moja.*

³³ Težak, Stjepko, *Teorija i praksa nastave hrvatskog jezika 1* Školska knjiga, Zagreb, 1996, str. 253;

- pojedinih odlomaka ili kraćih tekstova, na primjer za ć: *Lijepo je proljeće kad lastavica dolijeće, kad procvate cvijeće i leptir ljepši od cvijeta trepti od sreće.*

Diktati

Diktati nisu samo pravopisne nego pravogovorno-pravopisne vježbe, jer učenik slušajući riječi koje nastavnik diktira, a pogotovo ako je na to upozoren, registrira i pamti pravilan izgovor. Za uspješnost diktata kao pravopisne vježbe važno je njihovo ispravljanje.

Ispravljanje diktata se može obaviti na više načina: tandemski (učenici će zamijeniti sveske pa jedni drugima provjeravati napisano, a zajednički će izvještavati i raspravljati o rezultatima), frontalno (nastavnik čita rečenicu po rečenicu i zajedno s učenicima utvrđuje kako je napisao neku riječ, a kako je trebalo), pojedinačno (nastavnik uzima učeničke diktate pa ih samostalno ispravlja, pa na nekom od sljedećih časova zajedno raspravljaju o rezultatima).³⁴

Uzet ćemo za primjer pisanje i izgovor glasova č i ć. Kako bismo utvrdili kako su učenici usvojili pisanje i izgovor ovih glasova uradit ćemo diktat. To će biti pokazatelj da li raspoznaju glasove u govoru kada ih nastavnik pročita i da li pravilno napisu.

Za provjeravanje se može iskoristiti kratki fonetički ili izborni diktat.

Fonetički diktat se može provesti uz pomoć signalnih listića. Nastavnik će izgovarati rečenice u kojima se pojavljuju glasovi č i ć. Kada izgovori riječ u kojoj se javlja glas č, učenici će podići listić na kojem se nalazi č, a kada čuju riječ u kojoj se pojavljuje ć podići će signalni listić na kojem se nalazi ć. Ako se u riječi pojavljuju oba glasa, najprije će podići listić za glas koji su čuli prvi.

Izborni diktat će se održati tako da će nastavnik pripremiti prikladan tekst na osnovu kojeg će provjeriti koliko učenici griješe u pisanju glasova č i ć i kada se pogreške najviše pojavljuju (u korijenu riječi, u nastavcima).

Stvaralački diktati služe razvijanju pamćenja, sposobnosti logičkog povezivanja sadržaja, obogaćivanja rječnika i izražajnih mogućnosti, razvijanju stvaralačkih sposobnosti učenika i ortoepsko-ortografskih navika. U tom tipu diktata učenici samostalno stvaraju tekst na osnovu poticaja (riječ, slika).³⁵

³⁴ Težak, Stjepko, *Teorija i praksa nastave hrvatskog jezika 1* Školska knjiga, Zagreb, 1996, str 255;

³⁵ Rosandić, Dragutin; Rosandić, Irena, *Hrvatski jezik u srednjoškolskoj nastavi*, Školske novine, Zagreb, 1996, str. 60-62;

Pravogovor (ortoepija)

Pravogovor ili ortoepija kao nauka o pravilnom govoru obuhvata pravilan izgovor glasova (artikulaciju), naglašavanje riječi (akcentuaciju) i izgovor rečenice (intonaciju). Pravogovor je najvećim dijelom primijenjena fonologija, iz koje se izvodi većina pravogovornih normi. Budući da je riječ o primjeni jezičkih pravila u govoru, nastava pravogovora je u najužoj vezi s nastavom usmenog izražavanja te obuhvata usklađivanje učeničkog govora i čitanja s pravogovornim pravilima kao i posebne pravogovorne vježbe.

U većini škola s naših područja na časovima vježbanja u usmenom i pismenom izražavanju učenici najviše prepričavaju sadržaj nekog teksta koji su pročitali, opisuju doživljaje i sl. Pri tom su skroz zanemarene govorne vježbe, na primjer, vježbe u jasnom izgovaranju nekih glasova i jasnom izgovoru nekih riječi, pravilnom naglašavanju riječi, intoniranju riječi i rečenica, pa čak i na obogaćivanju dječijeg rječnika, iako sve te vježbe predstavljaju podlogu za pravilno i lijepo iskazivanje svojih misli.

Vježbe u razvijanju govora ne smiju imati uzak cilj, npr. razvijanje samo govorničkih sposobnosti učenika, nego treba da služe njihovom općem razvitku. Vježbanjem u pravilnom izlaganju svojih misli znatno utiče i na razvijanje karaktera djece, na razvijanje njihovog uvjerenja i pogleda na svijet, jer je učenik, kada o nečemu govori i piše, prisiljen da o tome stvara određene zaključke koji su već postali njegovo uvjerenje.

Učenici će naučiti pravilno govoriti ako im u tome bude prednjačio sam nastavnik. On mora uvijek govoriti jezikom koji učenicima služi kao uzor, u koji se treba ugledati. Učenik treba da u nastavnikovom govoru čuje melodičnost jezika, pravilan naglasak, ritam, boju glasa, gradiranje u pripovijedanju itd.

Međutim, da bi učenici naučili lijepo i pravilno govoriti nije dovoljno da samo slušaju nastavnikovo uzorno čitanje i pripovijedanje nego da sami, npr. učeći napamet određene stihove i dijelove proze nauče lijepo i pravilno govoriti³⁶ (iako je možda zastarjela metoda, mislim da mnogo može pomoći učeniku kada su vježbe pravogovora u pitanju, ali i držanje u formi, moć pamćenja). Ono što je neophodno u nastavi pravogovora jesu nastavna pomagala: gramafon, radio ili neki drugi audio uređaji preko kojih bi učenici mogli preslušavati izgovore nekih riječi i rečenica.

³⁶ Simleša, Pero, *Metodika elementarne nastave materinskog jezika i matematike*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1967, str. 75;

Nedostatak u nastavnikovim metodama jeste kada nastavnik sadržaj o kojem treba da se govori rascjepka na mnoštvo pitanja na koja učenici moraju odgovoriti. Na taj način učenici neće nikada naučiti samostalno pripovijedati jer su navikli da svi njihovi odgovori stanu u jednu riječ. Treba imati na umu da odgovor na pitanje ne znači i govoriti. Za svaki čas govornih vježbi treba da vrijedi pravilo: omogućiti učeniku da što više govori.

Govornim vježbama treba uklanjati govorne nedostatke kod učenika: govor kroz nos, grleno izgovaranje glasa r. Nastavnik svojim metodama zapravo školuje govorne organe od glasnica do vrha govornih organa kao i vježbe pravilnog disanja.

Artikulacijske (izgovorne) vježbe

U organizaciji nastave jezika važno mjesto pripada izgovornim vježbama. To su osmišljeni i funkcionalno usmjereni oblici nastavnog rada koji služe razvijanju govorne kulture učenika. Izgovorne vježbe ne obuhvataju samo izgovor glasova ili riječi, nego i izgovor skupova riječi i rečenica. Treba voditi računa o izgovoru pojedinačnih glasova, kao i slogova u kojima se dešava promjena (zamjena jata, jednačenje po mjestu tvorbe, zvučnosti...). U tom nizu poteškoće nisu jednake pa ni pristupi njihovom prevladavanju ne mogu biti isti. Te poteškoće treba rješavati:

- upozoravanjem učenika na pogrešan izgovor kada govore književnim jezikom;
- vježbama čitanja i govorenja gdje se pažnja usmjerava u prvom redu na izgovor;
- ispravljanjem greške kad god učenik pogriješi i to tako da nastavnik izgovori pravilno i zahtijeva od učenika da za njim pravilno ponovi riječ.
- upozoravanjem na pravilo u vezi s nastavom gramatike, posebno morfologije;

Kada govorimo o artikulacijskim vježbama nastavnik bi trebao da stalno radi s učenicima vježbe izgovora i uvijek treba imati na umu da nisu svi učenici usvojili poslije vježbe. Ako su učenici u svom prirodnom okruženju izloženi pogrešnom izgovoru, onda to postaje problem koji treba da se riješi sistemski i dugoročno.³⁷

³⁷ Težak, Stjepko, *Teorija i praksa nastave hrvatskog jezika 1* Školska knjiga, Zagreb, 1996, str 263;

Akcentatske vježbe

Pravilno naglašavanje je veliki problem onim učenicima koji nisu već s prvim svojim riječima usvajali glasovni sistem. To može biti samo problem, ali nije nikako nerješiv. Uz jaku volju učenika da svoj govor dovedu do „savršenstva“ i sistem obrazovanja koji to omogućava i koji se bavi time. Nažalost, na našim prostorima zakazalo je i jedno i drugo. To su neke pogreške u sistemu obrazovanja koje imaju dublje korjene, međutim, o tome nećemo sada govoriti. Znamo da je uspješno vladanje naglasnim sistemom ideal kojem bi nastava trebala težiti, no postavljaju se skromniji ciljevi:

- da učenik čuje i raspoznaje naglasni sistem u tuđem govoru;
- da uz pažnju i trud sam uspijeva izgovoriti sva četiri naglaska i dužinu;
- da nauči osnovna pravila o mjestu naglaska u riječima;

Kako bi učenici usvojili naglasni sistem jezika potrebno je što više vježbi. Kada napišemo jednu riječ na tabli i zamolimo jednog od učenika da izgovori tu riječ i odredi akcentat. Ako je učenik pogrešan akcentat stavio, nastavnik izgovori s tim akcentom kojeg je učenik postavio i tako sve dok učenik ne shvati razliku između akcentata. Ove vježbe mogu biti jako zanimljive ako se koriste dobre i zanimljive vježbe koje neće kod učenika izazvati zasićenje.

Intonacijske vježbe

Intonacijske vježbe su vježbe kojima nije cilj toliko učenje teorije o rečeničnoj intonaciji koliko praktična primjena već stečenog znanja. Intonacijske vježbe sistemski se povezuju s čitanjem, recitiranjem, pripovijedanjem i usmenom dramtizacijom. Kod intonacijskih vježbi treba voditi računa o rečeničnom naglasku, rečeničnom tempu, jačini glasa, pauze, visine tona. Vježbe pravogovora možemo, uzimajući u obzir i artikulaciju i akcentat i intonaciju, mogu se uvježbavati dramtizacijom određenog književnog teksta ili gotovim dramskim tekstom. U dramskim tekstovima imamo sve što je potrebno za vježbu. Nastavnik može podijeliti učenicima uloge njihovim izvođenjem nastavnik će obratiti pažnju njihov izgovor, naglasak i intonaciju. Također, nastavnik može dati učenicima zadatak da od neke pripovijetke ili kratke priče naprave dramski tekst sa svim uputama. To može poslužiti učenicima da sami, na osnovu teksta, uvide i obrate pažnju na visinu tona, jačinu glasa i sl. Razvijat će osjećaj za razlike u govoru koje mnogo znače.³⁸

³⁸ Težak, Stjepko, *Teorija i praksa nastave hrvatskog jezika 1* Školska knjiga, Zagreb, 1996, str 266-269;

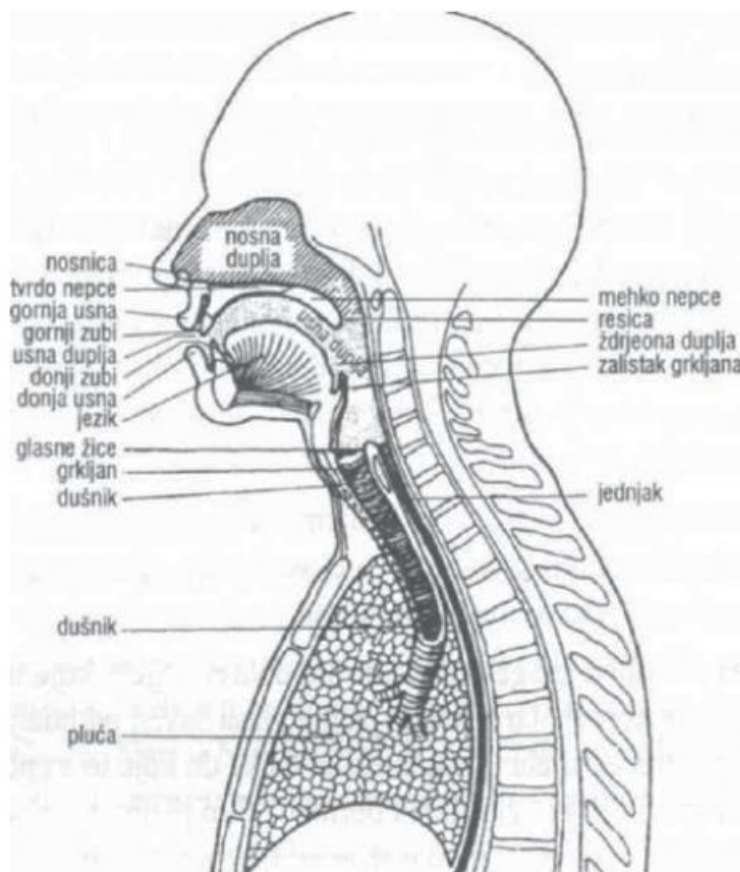
Metodički pristupi nastavnim temama (modeli)

Stvaranje (nastanak) glasova

Cilj: Razvijati svijest za jezik kod učenika, zatim interesovanje za nastajanje glasova, upoznati učenike sa tim koji organi utiču na stvaranje glasova, te na kraju i da učenici usvoje najosnovniju podjelu glasova našeg jezika.

Ova nastavna jedinica po planu i programu u obradi je u šestom razredu osnovne škole. Pri obradi nastavne jedinice svakako trebamo voditi računa o uzrastu i mogućnostima shvatanja djece.

Kako bismo učenicima što približnije objasnili glasove i njihov nastanak možemo iskoristiti prezentaciju ili neki veliki plakat sa nacrtanim govornim organima. Ta slika je svakako i u njihovim udžbenicima, ali svakako bi veći uticaj ostalo zajedničko usvajanje i uporedno objašnjavanje nastavnika.

39

³⁹ Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail, *Gramatika bosanskog jezika*, Dom štampe, Zenica, 2000, str.86;

Prvo ćemo im na shemi pokazati i imenovati šta sve spada u govorni aparat (pluća, dušik, grkljan, glasne žice, usne, usna i nosna šupljina, jezik, meko i tvrdo nepce, zubi.)

Zatim, učenicima objasniti da je za stvaranje bilo kojeg glasa potrebna zračna struja ili određena količina zraka. To je onaj zrak koji mi udišemo i izdišemo svakodnevno i koji kroz disajne puteve dopijeva u naša pluća.

Primjer: kada, recimo, želimo da izgovorimo glas A, mi prvo lagano naprežemo naša pluća i potiskujemo zrak koji se nalazi u njima. Taj zrak prolazi kroz dušik i dolazi do glasnih žica. Kada struja zraka dođe do glasnih žica, one počinju da trepere i na taj način stvaraju zvuk određenog glasa. Taj zvuk koji su stvorile glasne žice, nošen i dalje zračnom strujom putuje dalje ka usnoj šupljini i na kraju izlazi iz naših usta napolje u vanjski svijet. Na svome putu od glasnih žica do samih usana i zuba, različiti glasovi nailaze na različite prepreke.

Malo se zadržimo na glasnim žicama i kažemo nešto više o njima. Rekli smo da zrak koji dolazi iz pluća i dođe do glasnih žica proizvodi treperenje glasnica i usljed toga dolazi do stvaranja glasova. Zamislite glasne žice kao, recimo, žice na gitari. Svaka žica na gitari ima svoj drugačiji ton. Tako je isto i sa glasnim žicama: sve zavisi koji glas želimo da izgovorimo.

- DEMONSTRACIJSKA VJEŽBA: Kažemo učenicima da stave dva prsta ispod grkljana i izgovorite slovo: A, U, R, L, - S, Š.

Šta osjećate? (Neki glasovi izazivaju jače treperenje glasnih žica, a neki veoma slabo.)

Šta iz toga možemo zaključiti? (Možemo zaključiti da neki glasovi izazivaju jače treperenje glasnica i možemo ih i izgovarati glasnije /A/, dok drugi prouzrokuju slabije treperenje glasnica i proizvode niže tonove.)

- Nakon što se glasovi rode u našim glasnim žicama, oni dalje putuju uz pomoć zraka koji je krenuo još iz pluća prema usnoj šupljini. Tu nailaze na brojne prepreke (jezik, nepce, zubi...)

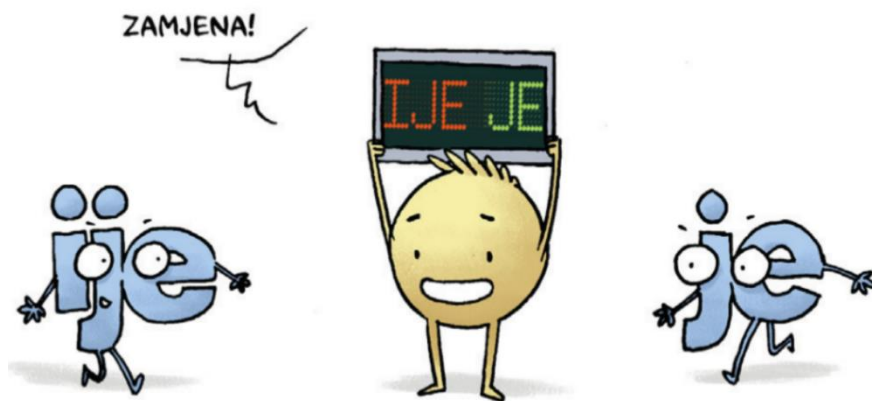
- S obzirom na to da svaki glas našeg jezika nailazi na različite prepreke na svom putu ka njegovom konačnom izgovoru, mi sve glasove bosanskoga jezika dijelimo na tri skupine:

1. SAMOGLASNICI (VOKALI): A, E, I, O, U;

2. SUGLASNICI (KONSONANTI): B, C, Č, Ć, DŽ, Đ, F, G, H, K, P, S, Š, T, Z, Ž;

3. GLASNICI (SONANTI): J, V, R, L, LJ, M, N, NJ.

Izgovor i pisanje riječi u kojima se pojavljuju glasovne skupine ije i je

Cilj: Kod učenika proširiti ranije stečena znanja iz oblasti pravopisa (ortografije) i pravogovora (ortoepije), te razviti predstavu o pravilnoj upotrebi glasovnih skupova – je i –ije u često korištenim riječima.

U obradi ove nastavne jedinice bilo bi dobro kada bi nastavnik napravio neku provjeru stečenog znanja. Čista reprodukcija ili šablonsko obrađivanje nastavnih jedinica ne donosi puno. I u nastavi danas moramo biti stalno inovativni ako želimo da učenici dobro razumiju i zapamte. To je cilj svakog odgovornog nastavnika.

Kada je u pitanju izgovor i pisanje riječi u kojima se pojavljuju glasovne skupine ije i je nastavni čas možemo početi podjelom učenika u četiri grupe: gupa "Proljeće", grupa "Ljeto", grupa "Jesen" i grupa "Zima").

Nastavnik može pripremiti nastavne listiće u kojima je zadatak "Nastavak na nedovršene rečenice" .

Nastavnik svakoj grupi daje radni nalog za grupni rad u svrhu kritičke procjene ranije stečenih znanja iz bosanskog jezika i književnosti. Zadaci u ovom dijelu su diferencirani i tematskomotivski usmjereni na naziv svake pojedine grupe. Učenici imaju zadatak da dopune nedovršene rečenice riječima koje nedostaju. Svaka grupa treba dopuniti tri nedovršene rečenice. Učenici bi trebali upotrijebiti riječi koje u sebi sadrže glasovne skupove –je i –ije.

Grupa "Proljeće": Dopunite nedovršene rečenice riječima koje nedostaju. Riječi treba da sadrže –je i –ije.

1. U proljeće su livade pune mirisnog _____. (cvijeća)
2. Na planinama se polako topi _____. (snijeg)
3. Sa grana se čuje cvrkut i _____ ptica. (pjesma)

Grupa "Ljeto": Dopunite nedovršene rečenice riječima koje nedostaju. Riječi treba da sadrže – je i –ije.

1. Juni je ljetni _____. (mjesec)
2. Djeca prave dvorac od _____. (pjeska)
3. Ljeti je toplo _____. (vrijeme)

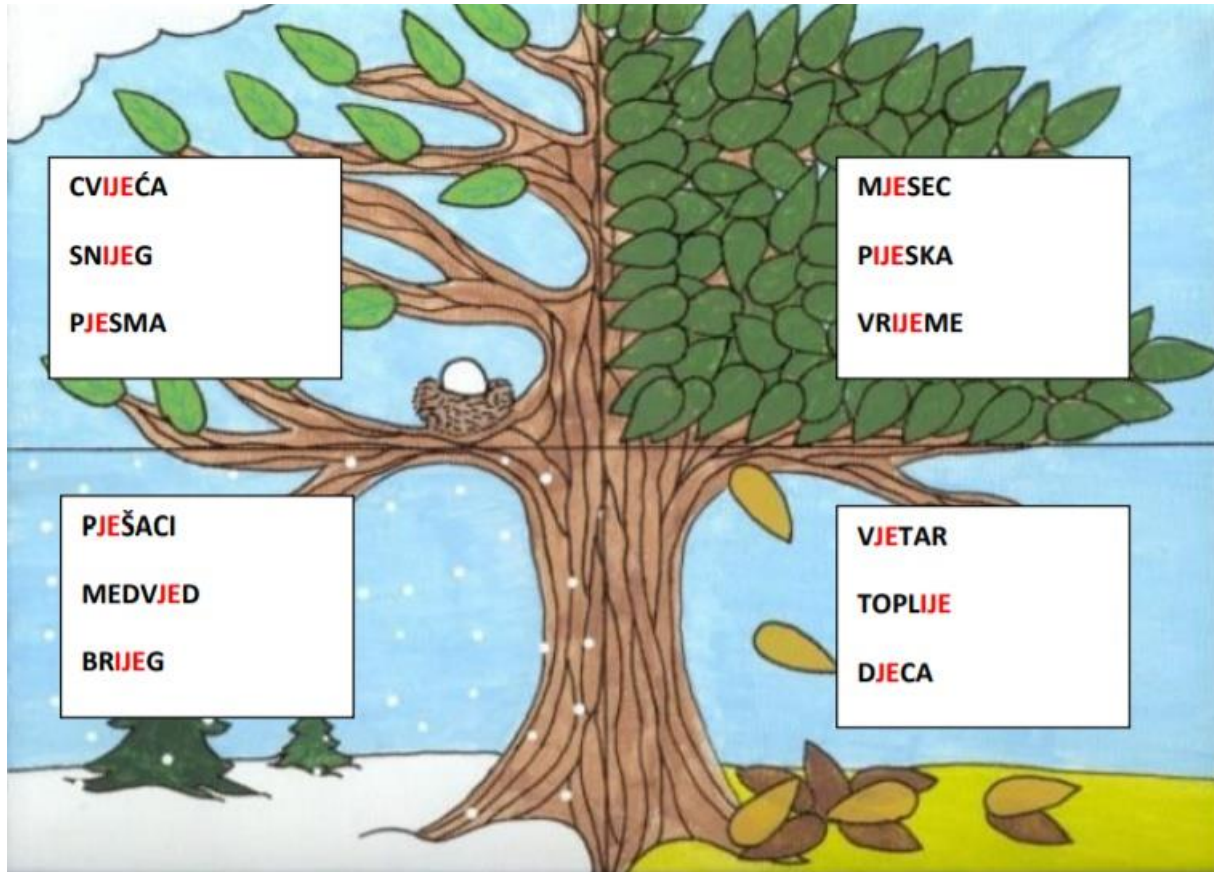
Grupa "Jesen": Dopunite nedovršene rečenice riječima koje nedostaju. Riječi treba da sadrže – je i –ije.

1. U jesen puše jak _____. (vjetar)
2. Laste i rode se sele u _____ krajeve (toplije)
3. Neka _____ prvi put polaze u školu. (djeca)

Grupa "Zima": Dopunite nedovršene rečenice riječima koje nedostaju. Riječi treba da sadrže – je i –ije.

1. Ceste su zaleđene, a _____ moraju voditi računa da ne padnu. (pješaci)
2. Zimski san spava _____. (medvjed)
3. Djesa se spuštaju niz _____. (brijeg)

Poslije održanih zadataka u grupi nastavnik može imati jednu prezentaciju na kojoj će ilustrirati i prikazati odgovore.

Nastavnik nakon ove kratke vježbe može da procijeni koliko učenici vladaju riječima u kojima se pojavljuju skupovi ije i je. Po nastavnom planu i programu u okviru ove nastavne jedinice jeste samo da se učenici upoznaju sa ovim skupinama kao i mogućnost kraćenja dugih slogova, kao i duljenje kratkih slogova. Na osnovu odabranih primjera nastavnik zajedno sa učenicim zaključuje kada dolazi do kraćenja ili duljenja nekog sloga.

Kada je u pitanju kraćenje dugog sloga dajemo primjere:

bijeg (bjegovi), ocijeniti(ocjenjivati), riješiti (rješenje), tijesan (tjesniji). Pitamo učenike o kojim vrstama riječi se govori kada su pitanju navedeni primjeri (primjera će naravno biti više za svaku vrstu riječi). Učenici će djelimično znati da odgovore, pa će se zajedno zaključiti da se kraćenje dugog sloga javlja kod imenica , kod nesvršenih glagola izvedenim od svršenih, imenicama i pridjevima izvedenim od glagola, te u komparativu i superlativu pridjeva.

Kada je u pitanju duljenje kratkog sloga, tu pojavu možemo objasniti na primjerima:

- dospjeti – dospijevati (nesvršeni glagoli i glagolske imenice tvoreni od svršenih skufiksa – va(ti)

-leći – lijegati (iz osnove glagola leći, letjeti, liti i njihovih složenica sa –zreti, imamo ije kod nesvršenih glagola i glagolskih imenica.

Pri obradi neke nove nastavne jedinice nastavnik bi trebao da ima što više pripremljenih listića za vježbanje sa različitim zadacima jer samo vježbanjem i uočavanjem pogrešaka učenici mogu savladati određenu jezičku oblast.

Naravno, nastavnik će iskoristiti napogodnije metode kako bi učenici shvatili. Davat će više primjera na kojima će zajedno s njima raditi. Pred kraj časa nastavnik može dati učenicima vježbu u kojoj je jedna riječ napisana pravilno i pogrešno. Učenici treba da, na osnovu pravila koja su uočili zajedno sa nastavnikom, zaokruže tačne odgovore. Tako će ponoviti nastavno gradivo. Treba napomenuti da se obrada određenih nastavnih jedinica ne završava krajem tog časa, nego će se nastavnik stalno vraćati na ta pravila, stalno podjećati učenike na to da se naučeno primjenjuje na svaki tekst. Pri pisanju pismenih zadataka ili nekih usmenih odgovora nastavnik treba da obrati pažnju na pisanje i izgovor kao pokazatelj u kojoj mjeri su učenici usvojili tu nastavnu jedinicu.

Nakon upoznavanja učenika sa osnovnim pravilima alternacija ije /je kao vježba utvrđivanja može se sprovesti stvaralački diktat. Na toj vježbi nastavnik će vidjeti koliko je učenik usvojio pisanje riječi sa ovim alternacijama. Stvaralački diktat se provodi tako da nastavnik da jednu poticajnu riječ, npr. pripovijedati, učenici će u svoje sveske zapisati sve riječi izvedene iz nje i na osnovu toga utvrditi neke zakonitosti u vezi s pojavom alternacije. Učenici mogu zapisati: *pripovjedač, pripovjedačica, pripovjedački, pripovjedalački...*

U provedbi tog tipa diktata povezuje se ortoepija s ortografijom. Dakle, možemo reći da je višestruko korisna jer učenici savladavaju izgovor i pisanje odabranih primjera ali i vježbaju nastavno gradivo alternacija ije / je.

Nastavni listić:

Vježba 1

Zadane riječi dopuni skupovima ije ili je:

čov__k, d__ćaci, cv__tić, sn__g, sn__ži, vr__me, oc__na, p__sma, r__eč, r__čnik, zv__zda,
zv__zdica, l__p, m__sec, sv__ća, ml__ko, d__te, od__lo, v__tar, s__sti, br__g, s__kira,
od__ljenje, sm__r, d__vojka, ml__ko, kor__n, izgor__ti, m__sto, s__na, t__lo, osm__jeh,
m__šati, obav__st, prem__štati, v__most, s__na, st__na, kr__snica, nasl__đe, v__snik,
zas__dati, sm__r;

Vježba 2

Precrtaj nepravilno napisane riječi:

liječnik, lječi, cjev, cjevčica, uvijek, cvijećar, mlijeko, dijeca, lijep, uvijek, ljek, pjesak, rijeka,
bijel, dijeca, slijep, pjesma, pjevati, snjeg, sljepoća, odijel, odijelo, mjenjati, svijetlost,
uspjeh, mješalica, svjet, mjesto, vjera, smješko, promijer, tijelo, medvijed, svjetlo,
cvijetnjak, smješko, vijesnik.

Vježba 3

Pored svake zadane riječi napiši njenu umanjenicu:

zvijezda _____;

cvijet _____;

korijen _____;

svijeća _____;

cijev _____;

Vježba 4

Dopiši komparativ sljedećih primjera:

bijel _____;

smiješan _____;

bijedan _____;

Za domaću zadaću može se dati zadatak koji se temelji na izvođenju (derivaciji). Učenici će iz zadanih glagola izvoditi imenice usmjeravajući pažnju prema alternaciji ije / je. Najprije trebaju pismeno uraditi zadatak, zatim će na narednom času objasniti svoj postupak i pravilno izgovoriti sve primjere u vježbi. Cilj ovog zadatka jeste da učenici uvježbavaju pravopis, pravogovor i jezičku analizu.

Zadatak: Izvedite imenice iz glagola kao što je u primjeru procijeniti – procjen: promijeniti, ocijeniti, pogriješiti, okrijepiti, povrijediti, razdijeliti, izvijstiti;

Izgovor i pisanje riječi sa glasovima č i ć

Cilj nastavnog sata je upoznati artikulacije, akustične i komunikativne osobine glasova č i ć, usvojiti pravila za izgovor i pisanje tih glasova, razviti pravopisne i pravogovorne navike.

Obzirom na to da se ova nastavna jedinica po planu obrađuje u osmom razredu učenici su se susretali sa ovim glasovima i u govoru i u pismu. Nastavnik može u uvodnom dijelu časa učenicima dati kratki dikatat kako bi utvrdio stepen njihovog znanja kada je u pitanju pisanje glasova č i ć. Može se dati ovaj kratki tekst:

Jedan zečić jedonio kući lončić. Stari zec ga odmah s vrata pogleda i upita: „Šta ćeš s tim lončićem?“. A zečić odgovara: „Ovo je čarobni lončić koji će nam sam kuhati“. „Čuo sam priču o čarobnom lončiću. Ja sam ti stara zečina i znam da zečevi neće rado večerati kašicu iz tvog lončića. Oni više vole svježi korjenčić ili listić“, pouči zečića stari zec.

Iz ovog kratkog dikatata nastavnik može procijeniti koliko učenici vladaju pisanjem i raspoznavanjem glasova č i ć.

Prije obrade pojedinačnih glasova obrađena je podjela glasova. Šema i slika od koje je napravljen pano je okačen na zidu.

Nastavnik se koristi načelom povezivanja nastavnog gradiva. Zajedno sa učenicima vraćamo se na nastajanje glasova i utvđujemo u koju skupinu spadaju ova dva glasa i kako nastaju.

Nastavnik treba imati snimljenih nekoliko riječi koje u sebi imaju glasove č i ć. Nakon objašnjavanja artikulacije pristupa se slušanju odabranih modela. Organizira se usmjereno slušanje. Učenici će pažljivo slušati izgovor odabranih modela koje će zatim ponavljati. Ponavljanje se povezuje sa ispravljanjem pogrešaka. Nepravilno izgovorene riječi učenik ponavlja sve dok ne zadovolji izgovornu normu. U primjerima, naravno, su pripremljene riječi koje će učenici pored izgovaranja i zapisivati.

Nakon vježbe izgovora učenici će zajedno sa nastavnikom da dođu do zaključka da se glas č javlja u nekim osnovama riječi u kojima njihov nastanak nije vidljiv (čitanka, čorba, čovjek), u vokativu imenica muškog roda u kojima osnova završava na c i k (stiče, vojniče, junače), u komparativu izvedenom od nastavkom –ji od pridjeva kojima osnova završava na k (jači, gorči), u izvedenim riječima glas č dolazi prema osnovnim glasovima c i k (srčan, momčina, zupčanik), te u nekoliko sufiksa (krojač, Zagrepčanin, plamičak, dugačak, dubrovački, turistički).

Kada je u pitanju glas č on se javlja u: osnovama riječi u kojima njihov nastanak nije vidljiv (moć, ćup, ćumez, kuća, maćeha), u komparativu i superlativu pridjeva kojima se osnova završava na t (krući, kraći, žući, ljući), dolazi u oblicima riječi u kojih se osnova završava na t koje su izvedene sufiksima (braća, teleći, Egipćanin).

Sva pravila i primjeri napisani su na prezentaciji. Nastavnik prelistava i objašnjava jedno po jedno pravilo za koja poslije imamo i primjere.

Kada učenici savladaju ove modele, nastanik će odabrati novi model koji će pokazati razlikovnu ulogu glasova č i ć. Nastavnik će diktirati opozicijske parove, a učenici će ih zapisivati u svoje sveske. Obuhvatit će se sljedeći parovi:

posjećen – posječen

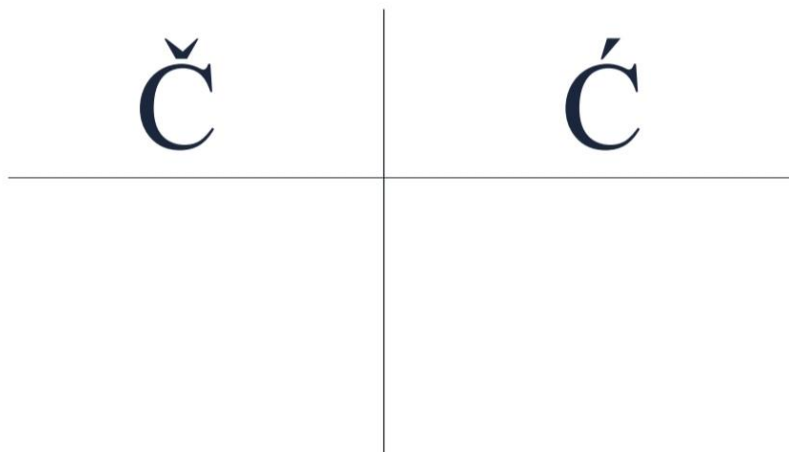
oraćica – oračica

spavaćica – spavačica

Posebna pažnja se posvećuje izgovoru glasova č i ć i intonaciji. Ovi primjeri će učenicima pomoći u shvatanju razlike u značenju koju mogu imati glasovi č i ć.

Poslije usvajanja oblika i vrsta riječi u kojima se pojavljuju glasovi č i ć prelazi se na vježbanje. Učenici će naravno prateći naučena pravila i svoj jezički osjećaj s lakoćom rješavati zadatke. Nastavnik će poslije svake vježbe zajedno sa učenicima analizirati svaki primjer. Ono što je važno naglasiti jeste to da nastavnik treba da posveti pažnju usmenom izlaganju. Tražiti od učenika čitanje pojedinih dijelova teksta ili kako bi se razvijao osjećaj razlikovanja glasova č i ć. Akcenat mora biti kako na pisanju tako i pravilnom izgovoru.

Nakon obrade pravila počinje se sa uvježbavanjem. Nastavnik na tabli može nacrtati tabelu kao što je to na slici. Nastavnik izgovara riječi koje sadrže glasove č i ć, a učenici redom izlaze i upisuju riječi u odgovarajuću kolonu. Svaki učenik treba da izgovori riječ pa tek onda da upiše na mjesto za koje misli da je ispravno. Riječi koje se mogu uzimati za primjere: krojač, vreća, braća, plaćati, pečemo, ogrtač, domaći, ćelav, ćamac, ćaša, ćardak, palaća, kraći, kuća, siročad, junaće, maćeha, osjećati;

Poslije ove vježbe može se uraditi jedno zanimljivo učenje i vježbanje kroz igru. Treba imati na umu uzrast učenika prilikom obrade nastavne jedinice. Budući da se radi o osnovnoj školi još uvijek možemo reći da je učenje kroz igru najdjelotvornije i najzanimljivije. U okviru obrade tipova časa spomenuta je aplikacija koja može biti od velike koristi. Spojiti djeci ono što je njima predmet interesovanja (računari, mobiteli, igrice..) i ponavljanje nastavnog gradiva je, po mom mišljenju, pun pogodak. Uostalom, cilj je savladavanje nastavne jedinice.

Zadatak se radi na sljedeći način: učenicima se podijele crveni i plavi kartoni koji su napravljeni od kolaž papira. Nastavnik na prezentaciji preko pripremljenih vježbi u aplikaciji otvara polja na kojima se nalaze riječi napisane na crvenim i plavim poljima. Jedna od tih riječi je napisana tačno. Učenici će podizati onaj papir za koji misle da je pravilno napisana riječ. Na slici je prikazan jedan primjer. Poslije urađene vježbe analiziramo primjere na kojima su učenici griješili.

č / ć

Na završnom dijelu časa, poslije ponavljanja, učenicima se dijele nastavni listići koji su pripremljeni za vježbanje.

Nastavni listić

Vježba 1

U sljedećim riječima nedostaje glas č i ć. Izgovori riječ, a zatim upiši u svesku:

vo__e

__ešalj

p__ela

plo__a

še__er

u__enik

povr__e

igra__ke

klju__

Palatalizacija i sibilizacija

Cilj nastavnog sata je upoznavanje učenika sa glasovnim promjenama palatalizacija i sibilizacija. Pored upoznavanja ovih glasovnih promjena cilj je također ponoviti neka ranije stečena znanja, te samim tim učenicima dati do znanja da je nastava gramatike zapravo stalna nadogradnja znanja i da su nam za svaku novu oblast potrebna neka predznanja.

Sibilizacija

Na samom početku časa nastavnik će pitati učenike one nastavne cjeline koje su već usvojene i koje su potrebne za razumijevanje nove nastavne jedinice.

Dakle, nastavnik ponavlja glasove, samoglasnike i suglasnike, velare i dentale.

Kako nastaju glasovi? (Glasovi nastaju prolaskom zračne struje kroz govorne organe).

Kojoj skupini, s obzirom na mjesto tvorbe, pripadaju glasovi c, z, s; glasovi č, ž, š, te glasovi k, g, h? (Glasovi c, z, s su zubnici ili dentali; č, ž, š su prednjonepčani suglasnici ili palatali i k, g, h su zadnjonepčani suglasnici ili velari).

Da bismo došli do rješenja, odnosno do pravila, nastavnik će pred učenike postaviti „problem“ kako bi zajedno došli do rješenja.

Na tabli piše rečenicu:

Ukrast ću komadić jutra **zraci** sunčevoj, **djevojci** prpošnoj.

Učenici treba da obrate pažnju na istaknute riječi u rečenici. Tim riječima prvo se određuje vrsta riječi (imenica), padež, lice. Nakon razložene analize obilježenih riječi i učenici će sami uočiti promjenu koja se desila u riječi.

Kako bi ove promjene što duže ostale upamćenju kod učenika jako je važan vizuelni metod. Najbolje bi bilo napraviti prezentaciju na kojoj bi se pomoću efekata mogao ilustrirati i prikazati onaj dio koji se mijenja ili kao zamjenski metod mogu poslužiti i krede u boji koje bi ostavile dugotrajniju sliku uglavi učenika. Prikazat ću jednu sliku koja bi mogla poslužiti kao primjer:

Ukrast ću komadić jutra **zraci** sunčevoj, **djevojni** prpošnoj.

↓
imenica, D jd.

↓
imenica, D jd.

N jd. zrak(a) > zrak**i*** (**k** ispred **i** > **c**)

→

D jd. zraci
sibilarizacija

N jd. djevojk(a) > djevojk**i*** (**k** ispred **i** > **c**)

→

D jd. djevojni
sibilarizacija

N jd. prilog > prilog**i*** (**g** ispred **i** > **z**)

→

N mn. priloz
sibilarizacija

N jd. grijeh > grijeh**i*** (**h** ispred **i** > **s**)

→

N mn. grijesi
sibilarizacija

Na kraju svih koraka koje će nastavnik sa učenicima preći doći će se do rezultata koji je prikazan na primjerima. Svaki ovaj korak se treba postepeno obraditi kako bi učenici usvojili pravilo za sve naredne promjene koje će dolaziti. Treba skrenuti pažnju da se u jednoj riječi može desiti više od jedne glasovne promjene.

Kada su nastavnik i učenici uradili primjere to će biti dovoljno kako bi se dala definicija sibilarizacije; (Sibilarizacija je glasovna promjena u kojoj se zadnjonepčani suglasnici, odnosno velari k, g i h ispred vokala i mijenjaju u c, z i s).

Nastavnik daje učenicima jedan kratki zadatak; Nastavnik piše na tabli oblike nominativa jednine imenica baka, seka, Sarajka. Zadatak učenika je da napišu dativ jednine tih imenica (seki, baki, Sarajki). Na taj način će se učenici upoznati sa izuzecima koje susrećemo kada je u pitanju sibilarizacija.

Nakon toga nastavnik piše nove rečenice na ploči kako bi učenici vidjeli da nisu samo imenice te koje su zahvaćene ovom promjenom.

Ja **vucijah**.

glagol

imperfekt

vucijah < vuk-ijah*

U **imperfektu** se ispred nastavaka **-ijah**, **-ijaše** provodi sibilizacija.

Molim te, **reci**!

glagol

imperativ

reci < rek-i*

U **imperativu** se ispred nastavaka **-i**, **-imo**, **-ite** provodi sibilizacija.

Palatalizacija

Kako je na početku časa ponovljeno nastavno gradivo koje je potrebno da bismo usvajali nova znanja, tako će se samo nastaviti obrada nove glasovne promjene koja se zove palatalizacija.

Dakle, ponovo se problem postavlja pred učenike kako bi razvijali svoj jezički osjećaj i pronalazili promjene koje se dešavaju u pojedinim riječima.

Prvo nastavnik pita učenike kako glasi vokativ jednine imenice učenik. Dalja analiza bi izgledala ovako:

N jd. učenik > učeni**ke*** (**k** ispred **e** > **č**) → V jd. učeni**če**

palatalizacija

Budući da smo upoznati sa mjestom tvorbe glasova možemo nakon objašnjavanja dati definiciju glasovne promjene koja se desila u ovom primjeru, a to je palatalizacija. Palatalizacija je glasovna promjena u kojoj zadnjonepčani suglasnici k, g i h ispred samoglasnika e i mijenjaju se u suglasnike č, ž, š. Nakon toga nastavnik daje nove primjere i nove vrste riječi u kojima su se desile promjene.

N jd. Bog > Boge* (g ispred e > ž) → V jd. Bože
palatalizacija

N jd. duh > duhe* (h ispred e > š) → V jd. duše
palatalizacija

zec + evi > zečevi

(c ispred e > č)

knez + e > kneže

(z ispred e > ž)

Nastavnik će uzeti po nekoliko primjera kada su u pitanju i drugi oblici u kojima se javlja palatalizacija.

Prije ponavljanja svega što je naučeno na ovom dvočasu nastanik će podijeliti učenicima nastavne listiće kako bi još jednom na primjerima provjerali koliko su naučili.

Nastavni listić:

Vježba 1

Napiši zadane imenice u dativu jednine! Prikaži glasovnu promjenu!

N jd. majka _____

N jd. seka _____

N jd. Sarajka _____

N jd. rumenka _____

N jd. noga _____

Vježba 2

Podvuci riječi u kojima se desila palatalizacija!

-Evo tebi ključevi, neznani junače!

-Prvi poginuše mrki vuk i vučica.

-Bože moj, kako će to biti bez vatrogasaca!

Vježba 3

Napiši vokativ jednine zadanih riječi i objasni do koje je glasovne promjene došlo i kako:

-početnik _____

-sretnik _____

-drug _____

-duh _____

Vježba 4

Napiši aorist trećeg lica jednine i zaključi do koje glasovne promjene je došlo:

-reći _____

-stići _____

-povući _____

-peći _____

Jotovanje

Kada se radi obrada glasovnih promjena jako je važan sam uvodni dio časa. Potrebno je privući maksimalnu pažnju učenika i pored toga učiniti čas zanimljivim. Za obradu nastavne jedinice „Jotovanje“ cilj nam je da učenici usvoje skupine u kojima je izvršeno jotovanje, da znaju prepoznati glasovnu promjenu kada vide tu riječ. Čas se može početi križaljkom ili stavljenjem nekog dijela teksta pred učenike na osnovu kojeg će oni sami pokušati prepoznati glasovnu promjenu.

Uvodnom dijelu časa nastavnik će sa učenicima ponoviti šta je fonetika, glas, komparative pridjeva. Nakon toga nastavnik će podijeliti učenicima ovaj kratki tekst u kojem će biti istaknuti neki primjeri. Učenicima će dati dvije-tri minute da razmotre primjere i pokušaju sami odgonetnuti šta se tu zapravo desilo.

*Ima takvih trenutaka kada je grijeh spavati, trenutaka kada bi se trebalo iz **najtvrdog** sna probuditi, trenutaka koji su **ljepši** od svega što se može usniti...Šljivik naš, prsnuo beharom, pije mjesečinu, malo mu svoje bjeline, hoće sutra da osvane **bjelji**.*⁴⁰

Nastavnik nakon kratke pauze pita učenike jesu li uočili nešto u ovim primjerima. Pretpostavit ćemo da su učenici shvatili da se desila glasovna promjena. To bi bilo dovoljno obzirom da je obrada. Nastavnik će zajedno sa učenicima razložiti riječi i doći će do zaključka da se desila glasovna promjena koja se zove jotovanje. Po nastavnom planu i programu za osnovnu školu, kada je u pitanju jotovanje ne spominje se staro, novo ili najnovije jotovanje. Primjeri i kombinacije su dovoljne za obradu kako bi se učenici upoznali sa glasovnom promjenom i mogli je prepoznati u bilo kojem tekstu. Ta podjela se spominje u srednjim školama kada je malo veći akcenat na teoriji.

Nastavnik će napisati za svaki oblik i vrstu riječi po jedan primjer (vrstu riječi u kojima se desila glasovna promjena jotovanje), a to su: komparativ pridjeva (mlad – mlađi), oblici prezenta (vezati – vežem), glagolski pridjev trpni (roditi – rođen), osnova imperfekta (nositi – nošah), instrumental jednine imenica ženskog roda na suglasnik i nastavkom –ju (smrt – smrću), oblici komparativa (jak – jači).

⁴⁰ Kulenović, Skender, *Gromovo đule*, Bosanska riječ, Tuzla, 1994;

Učenici u udžbenicima imaju nacrtanu tabelu u kojoj je prikazano koje kombinacije glasova učestvuju u glasovnoj promjeni.

Nastavnik će, kako je već rečeno, za svaku vrstu riječi uzeti po jedan primjer. Učenici će zajedno sa nastavnikom razlagati date riječi kako bi došli do konačnog oblika riječi. Nastavnik će u ovom slučaju promjene prikazivati različitim bojama krede ili imati urađeno na prezentaciji u bojama kako bi učenicima što bolje i jasnije bila prikazana promjena. Slajd bi izgledao ovako:

skakati	>	skak + jem	>	skačem	→	$k + j = č$
smrt	>	smrt + ju	>	smrću	→	$t + j = ć$
drag	>	drag + ji	>	draži	→	$g + j = ž$
sol	>	sol + ju	>	solju	→	$l + j = lj$
tanak	>	tan + ji	>	tanji	→	$n + j = nj$

Može se zaključiti na osnovu ovih primjera da je jotovanje glasovna promjena u kojoj neki tvrdi nenepčani suglasnik skupa sa sonantom j iza sebe daje neki prednjonepčani suglasnik.

Posebnu vrstu jotovanja imamo u slučajevima kada se usneni suglasnici b, p i sonanti m, v nađu ispred sonanta j. U rezultatu takvog jotovanja usneni suglasnici i sonanti ostaju neizmijenjeni. To nije slučaj sa jotovanjem ostalih nenepčanih suglasnika. Zato se sonant l u poziciji iza tih usnenih glasova mijenja u sebi srodan sonant lj, pa tako imamo:

bj > blj; pj > plj; vj > vlj; mj > mlj;

grub + **l** + **ji** > **l + j = lj** > **grublji**
 pozitiv pridjeva jotacija komparativ pridjeva

grm + **l** + **je** > **l + j = lj** > **grmlje**
 imenica jotacija zbirna imenica

Ovako umetnuto l naziva se epentetsko l.

Nastavni listić

Vježba 1

Napiši komparative sljeećih pridjeva i prikaži njihov nastanak:

blag _____

jak _____

visok _____

tanak _____

dalek _____

Vježba 2

Upiši koji glas nastaje jotacijom:

k + j = ____

l + j = ____

d + j = ____

n + j = ____

s + j = ____

t + j = ____

Vježba 3

Napiši proces nastajanja navedenih riječi:

rođen _____

gluplji _____

prošah _____

grmlje _____

bliži _____

grožđe _____

Gubljenje suglasnika

Cilj ove nastavne jedinice jeste da učenici upoznaju osnovna pravila koja se odnose na gubljenje suglasnika, kao i prepoznavanje promjene u pojedinim riječima u tekstu. Također, cilj je razvijati kod učenika sposobnosti zapažanja, analitičke sposobnosti, pravopisne i pravogovorne navike.

Čas počinje ponavljanjem gradiva (glasovne promjene) koje se obradilo na prethodnim časovima. Učenike treba pomoću određenih primjera i asocijacija uvesti u novo nastavno gradivo, tj. nastavna jedinica GUBLJENJE SUGLASNIKA.

Na tabli će biti predstavljeno nekoliko primjera, a to su: jedan primjer koji predstavlja palatalizaciju, jedan primjer koji predstavlja jotovanje, jedan primjer koji predstavlja jednačenje suglasnikapo mjestu tvorbe i sl., a posljednji primjer će biti primjer gubljenje jednog suglasnika u riječi. Cilje da učenici na tom primjeru samo uoče da se desila određena promjena u riječi a kroz glavni dio časa razradit će se „problem“, te odgonetnut šta se to desilo u toj riječi i preći na dublju analizu nastavne jedinice. Treba samo napomenuti da je oobrada ove glasovne promjena poželjna nakon savladanih glasovnih promjena: palatalizacije, sibilizacije, te jednačenja suglasnika po mjestu nastanka i po zvučnosti.

Primjeri na panou:

VOJNICI GRANJE OTHRANITI ZELEMBAĆ

ODIJELITI - ovaj primjer je ključni i on uvodi u tematiku nastavne jedinice. Kako je već i navedeno, cilj je da učenici shvate da se u ovoj riječi desila neka promjena. Otkrit će se terminologija ove glasovne promjene, kako dolazi do nje, pod kojim uvjetima.

Na prezentaciji će biti predstavljena pravila prema kojima se dešava ova glasovna promjena, pravila su hronološki poredana i na jednostavan način predstavljena na slajdovima na kojima su najbolje naznačeni primjeri koji opisuju svaku tvrdnju koja je navedena.

Na prvom slajdu se nalaze primjeri koje učenici trebaju prvo izgovoriti kako bi sami došli do zaključka da se glasovna promjena događa zbog lakseg izgovora.

KORISNO / KORISTNO

RADOSNO / RADOSTNO

Glasovna promjena u kojoj se uprošćuje glasovni skup „stn“ u „sn“ naziva se gubljenje ili redukcija suglasnika.

Gubljenje suglasnika zasnovano je na disimilaciji (kojoj katkad može prethoditi i asimilacija, dovodi do uprošćavanja suglasničkih skupina. U vezi s tim postoje i određena pravila u bosanskome jeziku.

Na naredom slajdu će biti predstavljena pravila koja važe za ovu glasovnu promjenu:

Gubljenje suglasnika obuhvaća:

suglasnike d i t

Oni se gube uvijek u sljedećim skupinama:

1. kad se nađu između s, z, š, ž i nekog drugog suglasnika i sonanta (osim r i v) pa umjesto stn, štn, ždn, stb... (pri tvorbi riječi) dobijamo sn, šn, žs, sb...

-stn – korist – na = korisna

-štn- ovogodišt-nji = ovogodišnji

-ždn- nužd-na = nužna

-stb- gost-ba gos-ba = gozba

Učenicima je od velike važnosti jasno predstaviti pravila po kojima se neka glasovna promjena dešava, ali je isto tako od velike važnosti naglasiti da se ponekad pravila krše i da dolazi do odstupanja od pravila. To se dešava i kod ove glasovne promjene.

U pismu –stn- ostaje u pojedinačnim riječima, obično stranog porijekla.

azbestni od azbest-ni

protestni = protest-ni

2. kad se nađu ispred slivenih c i č, gube se d i t, jer se u njima već sadrže (c=“ts“, č=„tš“)

-tc- zadaci od zadatak=zadatk- i = zadatci (k>c, sibilizacija) napici, dobici, pripovijeci, ali i pripovijetki (kao što su u standardnom jeziku dozvoljeni i oblici bitki i bici) -dc- preci predk-i (k>c, palatalizacija, od predak)

-tč- očev otč-ev

-dč- sučev sudč-ev

Odstupanja se javljaju u tzv. prefigiranim riječima (izvedenim prefiksima) kad se na mjestu spajanja prefiksa i osnove riječi nađu d (tj.t) ispred slivenih suglasnika (č,ć...) kojima počinje osnovna riječ:

-natčovjek od nad-čovjek (zbog jednačenja po zvučnosti)

-potčiniti, otčepiti...

Suglasnik t se tu ne gubi da bi se očuvalo značenje riječi. Izgovor i nije tako otežan jer se na mjestu spoja dijelova riječ svakako nalazi mala pauza.

2. Gubljenje suglasnika obuhvaća i

-s u nastavku –ski, kad se nađe ispred č,ć (od k):

-ćski plemićki = plemić-ski

-čski junački = junač-ski (k>č, palatalizacija)

Odstupanje: s se ne gubi kad se nađe ispred sufiksa –stvo (pokućstvo)

3. Gubljenje obuhvaća i sonant v u skupini –kv-, kad se tvore pridjevi sa –ov, pa će list bukve biti: bukov, a ne bukvov

4. Ispada i jedan suglasnik kad se dva ista nađu skupa:

odijeliti = od-dijeliti

bezvučan = bez-zvučan

Odstupanja:

Dva ista suglasnika ostaju u superlativu pridjeva i priloga koji počinju na j:

najjači, najjednostavniji...

Dva ista suglasnika tako ostaju i na granici prefiksa i osnove riječi ili u složenici na „šavu“ pri tvorbi riječi.

vannastavni = van-nastavni

pod-dijalekt = pod- dijalekt

Nakon objašnjenih pravila prelazi se na vježbanje. Nastavni listić sadrži nekoliko vježbi koje imaju za cilj da učenici sami prepoznaju glasovnu promjenu. Ono što je važno naglasiti jeste redosljed obrade glasovnih promjena. Prije gubljenja suglasnika trebaju se obraditi palatalizacija, sibilizacija i jednačenja suglasnika kako bi učenici već imali znanje o tim glasovnim promjenama, pa tek onda usvajali nova.

Nastavni listić

Vježba 1

Zaokružite normirani (pravilan) oblik:

oddahnuti-odahnuti, oddijeliti-odijeliti, preddvorje-predvorje, bezsraman-besraman, ruski-ruski, besšuman-bešuman-bežšuman, bezzakonje-bezakonje, bezžičan-bežičan, bitki-bitci-bici, sutci-suci-sudci, zadaci-zadatci, napitci-napici, hrvatština-hrvaština, bolestna-bolesna, gosba - gozba, nuždna-nužna, bečki-bečski, djevojaštvo-djevojašstvo, breskov-breskvov, gradski-graski, aoristni-aorisni, prstni-prsni (prst), gledaću-gledat ću, bit ću-biću, bihaćki-bihački, poddioba- podioba-potdioba, naddržavni-nadržavni-natdržavni, najjači-naj jači-najači, muallima-mualima, musalla-musala, tessavuf-tesavuf.

Vježba 2

Zaokruži pogrešno napisane riječi:

najjednostavniji, poddijalekt, izznojiti se, bezzakonje, bezsraman, izživljavati se;

Vježba 3

Napiši do kojih glasovnih promjena je došlo u sljedećim riječima i kako:

odijeliti _____

bešumno _____

žalosna _____

Ponavljanje će se ostvariti usmenim putem kako bi učenici što bolje usvojili izgovor ovih riječi i razumjeli zašto se desila glasovna promjena. Svaki primjer koji bude u fazi obrade treba da učenici izgovore naglas kako bi uvježbavali pravilan izgovor.

Rečenična intonacija

Cilj nastavne jedinice jeste da učenici upoznaju pojam logičkog naglaska, pravila o mjestu logičkog naglaska, te pojmove poznato i novo u rečenici. Cilj je, također, razvijati „govorni sluh“, te osjetljivost na logičko nijansiranje rečenice kao i razvijanje navika samostalnog rada i učenja.

Svaki nastavnik zna da se bez poznavanja intonacije ne može postići izražajnost govora i čitanja. Nastava intonacije služi, prije svega, razvijanju sposobnosti izražajnog čitanja i govora, tj. pravilnom izražavanju vlastitih misli i razumijevanju govora drugih osoba. Izražajnost govora i čitanja ima logička i emocionalna obilježja. Logička izražajnost temelji se na pravilnom određivanju logičkog naglaska, uočavanju logičkih odnosa u rečenici i među rečenicama i usklađivanju logičke strukture rečenice i njenog intonacijskog oblikovanja.

Izvođenjem ove nastavne jedinice cilj nam je da se učenici osposobe za sve oblike komuniciranja, da razvijaju svoj „govorni sluh“ i da primjenjuju sva stečena znanja kada su u pitanju promjene koje su fonološki uvjetovane. Uvježbavanje govornih vježbi bilo koje vrste može se spojiti sa dramatizacijom određenih proznih tekstova, sa usmenim odgovaranje, sa prepričavanjem nekih doživljaja. Sve su to načini za uvježbavanje pravogovora, međutim, potrebnoj je da nastavnik odvoji jedan poseban čas koji bi bio posvećen samo vježbanju pravogovara i skretanjem pažnje učenicima na rečeničnu intonaciju, ritam, naglasak. Učenici bi trebali da se upoznaju s tim pojmovima.

U pripremnoj etapi nastavnog sata učenici će uz nastavnikovu pomoć stavirati rečenice i uočavati ono što je već poznato u rečenici i ono što je novo. Vježba se temelji na logičko-gramatičkoj osnovi. Da bi se ova vježba mogla sprovesti potrebno je stvoriti odgovarajući kontekst. Nastavnik će uzeti za primjer neku situaciju koja je svim učenicima poznata kako bi oni što bolje razumjeli ono što je novo u sljedećoj rečenici iono što je bilo poznato prije.

Nastavnik uzima za primjer jednog učenika iz razreda i kaže:

Ahmed je prošle godine bio u Pragu.

Analizom će se ustanoviti šta je to novo u ovoj rečenici. Tako će se učenici upoznati s tim pojmovima – poznato i novo, na kojima će se temeljiti dalji rad.

Nastavnik će nakon toga iznositi nove obavijesti o Ahmedu, a učenici će određivati šta je već poznato, a šta je nova obavijest.

Npr. Tamo se sprijateljio s Markom.

Potaknuti nastavnikovim pitanjem (Šta je u toj obavijesti poznato, a šta novo?) učenici će utvrditi da je poznato „tamo“ jer već iz prve rečenice znamo da je Ahmed bio u Pragu, a novo je to što se sprijateljio s Markom.

Zatim nastavnik daje novu obavijest koju učenici moraju samostalno da raščlane na poznato i novo. Na prethodnu rečenicu dodaje se sljedeća obavijest:

Tamo se sprijateljio s Markom koji ga je danas posjetio.

Nakon što učenici samostalno označe poznato i novo u rečenici, spojiti će sve tri rečenice u cjelinu i označiti poznato i novo.

Nakon toga nastavnik upozorava učenike da prate izgovor prve rečenice, tj. da uoče koji dio rečenice se izgovara jačim glasom. Učenici će zapaziti da se jačim glasom izgovara dio *u Pragu*. Na osnovu toga učenici će usvojiti pojam logičkog naglaska. Nastavnik će učenicima saopćiti taj pojam i objasniti njegovu značenje. Ujedno će najaviti naslov teme koja će se obrađivati na nastavnom satu. Slušajući i analizirajući prvu rečenicu, učenici će odrediti prvo pravilo o mjestu logičkog naglaska. Pravilo će nastavnik izdiktirati, a učenici zapisati (Logički naglasak nalazi se na onom dijelu rečenice koji znači novu obavijest).

P N Log. n

Ahmed je prošle godine bio u Pragu.

Učenici će shematski prikazati i preostale dvije rečenice. Nakon što učenici na tim primjerima usvoje i spoznaju logički naglasak u rečenici upoznat će najvažnija pravila o mjestu logičkog naglaska u rečenici. Pravila će odrediti sami učenici na osnovu izgovora i analize odabranih primjera. Nastavnik će izgovarati pojedine rečenice, a učenici će bilježiti logički naglasak. Bit će to jedna vrsta fonetičkog diktata.

Najprije će učenike upoznati s ciljem vježbe i postupkom (učenici će dobiti listiće na kojima su ispisane rečenice). Na tim će rečenicama učenici uočavati i određivati mjesto logičkog naglaska.

Nakon uočenih logičkih naglasaka u rečenicama koje su obrađene, nastavnik će zajedno sa učenicima izvesti zaključak i gramatički odrediti riječi koje su bile mjesto naglaska u rečenici.

Rečenicu: *I Amel je otišao* ostavrit ćemo na dva načina. Učenici će pažljivo slušati oba izgovora i odrediti mjesto logičkog naglaska, zatim će analizirati značenje prvog i značenje drugog ostvarenja.

Log.n

Log.n

I Amel je otišao.

I Amel je otišao.

Prva rečenica izgovara se u značenju: „Amel je također otišao“, a druga: „A onda je Amel otišao.“

Nastavnik će, također, učenike upoznati i sa očitovanjem logičkog naglaska i u primjerima gdje imamo suprotstavljanje. Nastavnik će izgovoriti prvi model, a ostale modele učenici samostalno rješavaju (obilježavajući najprije logički naglasak, a zatim izgovorom rečenice). Nastavnik će izgovoriti primjer:

To ćeš učiniti **ti**, a ne **ja**.

Na osnovu tog modela učenici će samostalno pokušati riješiti sljedeći primjer (npr. Svima je jasno, samo njemu nije).

Uz rješavanje tih primjera nadovezat će se primjeri u kojima se pojavljuje negacija kao svojevrsno suprotstavljanje:

Ahmed **ne** radi dobro.

Ahmed radi **dobro**.

Da bi učenici shvatili promjene mjesta logičkog naglaska u navedenim primjerima, treba uspostaviti govornu situaciju.

A: Ahmed radi **dobro**.

B: **Ne**, Ahmed **ne** radi dobro.

Nakon ponavljanja pojmova poznato i novo, kao i logičkog naglaska nastavnik skreće pažnju učenicima na važnost pravilnog i razgovijetnog govorenja općenito kako ne bi nailazili na probleme u komunikaciji.

Nastavnik dijeli učenicima nastavne listiće na kojima se nalaze primjeri koje učenici trebaju izgovoriti kako bi i sami vidjeli razliku u intonaciji. Učenici će prvo samostalno pročitati primjere. Na jednom stoji npr.:

Pretpostavimo da se majka, nakon kraćeg puta, vratila kući i želi saznati šta se novo dogodilo dok je bila van kuće. Dijalog se može odvijati ovako:

-Ko te posjetio?

-Posjetio me prijatelj.

-Koji prijatelj?

-Ahmed.

Prethodno objašnjavanje situacije je jako važno, zato što bez poznavanja konteksta ne možemo razumjeti pravu namjenu i smisao rečenice koja je sama po sebi dio vezanog teksta. Upitne, uzvične i izjavne rečenice su jako dobri primjeri na kojima učenici mogu vježbati rečeničnu intonaciju. I u obradi ove nastavne jedinice nastavnik može odabrati jedan prozni tekst na osnovu kojeg će se uraditi dramatizacija. Zatim će nastavnik podijeliti uloge i tako uvježbavati pravilnu rečeničnu intonaciju, izgovor pojedinih glasova, naglasak itd.

Za samostalan rad mogu sami napisati nekoliko povezanih rečenica i odrediti mjesto logičkog naglaska.

Akcenti

Cilj: upoznavanje učenika sa akcentom, znati da je akcent isticanje sloga jačinom i visinom; razumjeti razliku između dugih i kratkih slogova te silaznih i uzlaznih tonova, zapamtiti načine bilježenja, upoznavanje učenika sa vrijednostima jezičkog standarda, upoznavanje učenika sa jezičkim zakonitostima, utvrđivanje postojećih i sticanje novih znanja iz oblasti jezika, spoznati važnost i kulturu četveroakcenatskog sistema, njegovanje govorne kulture, razvijanje međusobnog uvažavanja i poštovanja različitosti u izražajnim sposobnostima, razvijanje jezičke radoznalosti i istraživačkog duha, razvijanje sklonosti ka sadržajima koji poboljšavaju komunikacijske sposobnosti, motiviranje stvaralačkih potencijala.

U uvodnom dijelu časa sa učenicima ponoviti prethodno znanje o glasovima, slogovima i riječima.

Pitanja:

1. Koja je najmanja jezička jedinica koja nema samostalnog značenja? (**Glas.**)
2. Koliko bosanski jezik ima glasova? (**30**)
3. Kako se oni dijele? (**Na samoglasnike, na suglasnike i na glasnike**)
4. Šta dobivamo udruživanjem glasova u veće jezičke cjeline? (**Riječ**)
5. Kako se riječi mogu rastaviti? (**Na slogove**)
6. Šta nastaje udruživanjem riječi u veće cjeline? (**Rečenice**)
7. A udruživanjem rečenica? (**Vezani tekst**)

Glavni dio časa otpočet ćemo napisavši 2 riječi na tabli:

nò-ga i rú-ka

Te na njima objasniti da je slog najmanja izgovorna cjelinu i da je samoglasnik nositelj sloga. Riječ ima onoliko slogova koliko ima samoglasnika. (Samoglasnici su a, e, i, o, u).Nositelj sloga, osim samoglasnika, može biti i samoglasno r.

U riječima nòga i rúka naglašen je prvi slog, ali se među sobom razlikuju po trajanju. U prvoj riječi *no* je kratak, a u drugoj riječi slog *ru* je dug.

Isticanje jednog sloga u riječi jačinom i visinom glasa naziva se **akcent ili naglasak** te riječi, koji se ostvaruje na samoglasniku naglašenog sloga. To jače naglašavanje ili akcent ima tri svoja elementa:

1. jačinu (intenzitet) – je naglašeni ili nenaglašeni izgovor,
2. visinu (intonaciju) – koja može biti silazna ili uzlazna i
3. trajanje (kvantitet) – je dužina izgovora.

U bosanskom jeziku po tonu razlikujemo dva tipa akcenta:

- silazni: nòv, nôž
- uzlazni: nòga, nóta

Po trajanju i dužini oni mogu biti:

- dugi: nôž, nòga
- kratki: nòv, nóta

Kratkosilazni akcent (˘)– ima silazni ton i veoma je kratak, pa ga neki gramatičari nazivaju i brzi akcent. On može biti na:

- jednosložnim riječima: cār, mīš
- prvom slogu višesložnih riječi: māti, pjèvati

Dugosilazni akcent (ˆ)–ima lahko uočljivu silaznost, padanje, spuštanje tona i dužine. On može biti na:

- jednosložnim riječima: mēd, mîr, hōd
- prvom slogu višesložnih riječi: mājka, prēmija

Kratkouzlazni akcent (˙) – ima ton koji se podiže ali traje kraće nego kod dugosilaznog. Neki gramatičari ga nazivaju sporim. Može biti na:

- početnim slogovima višesložnih riječi: snàha, čèlo
- srednjem slogu: dubìna, čistòća

Dugouzlazni akcent (ˊ) – ima ton koji se podiže, raste, postupno povisuje, i traje primjetno dugo. Može biti na:

- prvom slogu riječi i dvoglasniku ije: báka, gréda, cǐjeniti
- srednjim slogovima: junáštvo, pilénce, múdar

Važno je napomenuti da u bosanskom jeziku postoje riječi sa dva akcenta (tàmnozèlen, kòntraobavještájac) i da akcent **ne može** stajati na posljednjem slogu u riječi.

Za početak će nastavnik naljepiti mapu uma na tablu, a prikazat će je i na prezentaciji tako da svi jasno vide. Na njoj će stajati neke odrednice akcenata, pa će biti lakše zapamtiti ih preko crteža.

U drugom dijelu časa više pažnje će se posvetiti praktičnom, nego teorijskom dijelu. Prvo je važno da nauče da akcenat postoji u jeziku, zatim šta je akcenat i da se on uglavnom nalazi na jednom slogu u riječi (osim izuzetaka kod nekih dužih riječi), ali i da naučite odrediti na kojem slogu u riječi je akcent. Sama riječ kazuje da je to pojava koja se zbiva na samom glasu ili nad glasom, neki popratni dio glasa. To je zvukovna/auditivna istaknutost jednog sloga u odnosu na druge slogove u istom glasovnom nizu (istoj riječi).

Može li neko ponoviti šta je to akcenat?

Akcent (naglasak) je isticanje jednog dijela govora jačinom, visinom i dužinom ili samo nekim od tih elemenata.

Na času će se govoriti o akcentovanom slogu riječi. Takav slog se izgovara uz pojačan rad govornih organa, zbog čega je glasniji i jasniji od ostalih.

Ali prvo, u narednoj vježbi učenici trebaju najznačajniju riječ u rečenici pomoću teksta u zagradi, zatim pravilno i glasno izgovorite cijelu rečenicu.

Vaša nastavnica Melisa piše. (A ne moja)

Vaša nastavnica Melisa piše. (A ne prijateljica)

Vaša nastavnica Melisa piše. (A ne Lejla)

Vaša nastavnica Melisa piše. (A ne šeta)

Postoji akcenat rečenice i akcenat riječi. Kada govorimo o akcentu unutar rečenice, to znači da naglašavamo pojedine riječi u rečenici, kao što smo prethodno uradili.

Već je rečeno da je samo jedan slog unutar riječi akcentovan i kada glasno izgovorimo tu određenu riječ možemo osjetiti da se taj slog glasnije i jasnije izgovara. Dakle, nosilac akcenta u riječima je slog. Znakovi kojima se obilježava akcenat pišu se iznad samoglasnika i označavaju ton i dužinu naglašenog sloga. Važno je da učenici zapamte da akcenat nikada ne može biti na zadnjem slogu.

Odredite koji slog je nosilac akcenta u sljedećim primjerima.

no-ga, no-ta, po-tok, ja-go-da.

Rješenje: nò-ga, nó-ta, pò-tok, jà-go-da.

Akcent je jako važan u govoru jer ima i razlikovnu funkciju. Pažljivijim osluškivanjem akcentovanih slogova može se lako uočiti da se oni ne izgovaraju uvijek na isti način. Izgovorimo glasno sljedeće rečenice:

Tèk sam Vam poželio dobar tēk.

Gdje je lük, a gdje lûk?

Kùpi to, a onda kûpi to.

Pàs ga je spasio.

Pâs ga je spasio.

Neke riječi pišu se slično ili na potpuno isti način, ali njihov izgovor je različit i imaju različita značenja.

Vjerovatno ste zapazili parove:

tèk-tēk, lük-lûk, kùpi-kûpi, pàs-pâs.

Šta uočavate? Po čemu se razlikuju ovi parovi?

Sigurno ste osjetili razliku u dužini akcentovanih slogova ili, drugačije rečeno kvantitetu. To znači da postoje dugi i kratki akcenti.

^oznaka za dugi slog

˘oznaka za kratki slog

Vrlo je važno da učenici znaju odrediti mjesto akcenta, na kojem slogu se nalazi, pa će učenici u zadnjem dijelu časa zajedno sa nastavnikom uraditi nekoliko primjera na tabli.

˘ - *kratkosilazni*: kùća, čùdo, òko.

` - *kratkouzlazni*: tèle, žèna, pòsao.

^ - *dugosilazni*: živ, mēso, cr̃n.

´ - *dugouzlazni*: lúka, séka, jáje.

Ponavljanja glasovnih promjena:

Cilj: ponavljanje ranije stečenog znanja- nadogradnja stečenih znanja iz oblasti jezika - razviti potrebu gramatičke norme u govoru i pisanju;

Ponavljanje glasovnih promjena radit će se, naravno, nakon obrade svih glasovnih promjena. Za tu situaciju nastavnik može sa učenicima napraviti mapu uma kako bi što bolje usvojili glasovne promjene i kako bi vizuelni efekat ostavio dublji trag u njihovim sjećanjima.

Mapa bi mogla izgledati ovako (naravno, učenici će svojeručno pisati):

Naravno, nastavnik može sa učenicima po uzoru na navedenu mapu uraditi mapu koju će sami učenici izraditi te utvrditi na taj način stečena znanja.

Nakon predstavljanja plana održavanja nastavnog časa i ponavljanja potrebnog znanja koje su učenici usvojili nakon izrade mape, nastavnik dijeli nastavne listiće koje će učenici samostalno raditi par minuta pa onda zajedno sa nastavnikom analizirati i provjeravati rješenja.

Prvi nastavni listić

1. Učenici treba da pronađu nazive glasovnih promjena u nizovima s lijeva na desno i obrnuto:

A G H V V P Z X F A J I C A Z I L A T A L A P

N E P O S T O J A N O A L S B I N A R Š K I K

E B R O V T U T S E J M O P E N J E Č A N D E J

J E D N A Č E N J E P O Z V U Č N O S T I J G I

D M O S I B I L A R I Z A C I J A H R D K L S D

A K I N S A L G U S E N J E L J B U G I P B M T

A T I V O K A L I Z A C I J A P K N B V C M R

2. Glasovne promjene pridruži primjerima.

orasi _____

niska _____

pažnja _____

glodem _____

junače _____

bezub _____

slušaoca _____

momaka _____

3. Zaokruži pogrešno napisane riječi.

podtekst, najjednostavniji, isčekivati, grožđe, oca

Nakon što učenici urade samostalno zadatke koji se nalaze na nastavnim listićima onda će zajedno sa nastavnikom da analiziraju primjere jedan po jedan i paralelno ponavljaju pravila vezana za tu glasovnu promjenu. Nakon zajedničke analize prelazi se na drugi nastavni listić.

Drugi nastavni listić:

1. U navedenim rečenicama podvuci riječi u kojima prepoznaš glasovne promjene.

a. Reče glasno: vojniče, trči što brže i odnesi pismo Bosanki.

b. Lišće je počelo opadati, a plodovi su bivali sve slađi.

c. Više je vjerovao majci nego svom ocu.

d. Uzeo je od svojih sestara sve olovke.

e. Rekli su mu da odnese kolače baki i seki.

f. Svadba je bila tek ovog ljeta, a mlada je isprošena prošle godine.

g. Dobili su važnu obavijest od rukovodioca akcije za gašenje požara.

h. Eh, družo moj, skoro sam zaboravio kad je sagrađena ova kuća.

i. Jedanput sam je sreo u buregdžinici i odmah sam je prepoznao po crvenkastim obraščićima.

2. U tabelu upiši riječi koje nedostaju:

nom. jd.	gen. jd.	nom. mn.	gen. mn.
slušalac			
tužilac			
malac			

3. Dopuni odgovarajući oblik riječi:

U toj navedenoj _____ glavni junak je dječak. (pripovijetka)

Ima li ta imenica još koji oblik? Koji?

4. Pokušaj otkriti koje su se glasovne promjene dogodile i kojim redom.

iz + čupati

iz + šarati

raz + češljati

Nastavnik će poslije ovih urađenih vježbi ponovo sa učenicima analizirati na tabli svaki pojedinačni primjer. Nakon toga dijeli učenicima i treće listiće.

Treći nastavni listić

1. Popuni tabelu:

RIJEČ	KAKO JE RIJEČ NASTALA	GLASOVNA PROMJENA
Iskopati		
Stambeni		
Bezakonje		
Svjedodžba		
Napici		

2. Upiši odgovarajući glas i u zagradi pored napiši glasovnu promjenu koja se desila.

- a. i_plesati (_____)
- b. naru_ba (_____)
- c. kosi_ba (_____)
- d. po_svijest (_____)
- e. gla_ko (_____)
- f. po_cijeniti (_____)
- g. ni_ka (_____)
- h. vra_ca (_____)

3. Napiši zvučne parnjake glasova u tabeli!

zvučni										
bezvučni	p	t	k	s	č	ć	š	f	c	h

Čas ponavljanja nastavnik može organizirati i tako da pola časa od učenika traži da na nastavnim listićima upisuju rješenja kako bi vježbali i pisanje riječi u kojima se desila glasovna promjena, a na drugoj polovini časa da se organizira usmeno ponavljanje pomoću kotača i aplikacije o kojoj je ranije u ovom radu bilo govora. Na ovaj način bi učenici vježbali vještine govorenja i objašnjavanja postupka nastanka promjena u nekoj riječi. Ovakav metod vježbanja mogao bi biti veoma koristan za učenika ali i za nastavnike jer bi na ovaj način nastavnik spojio vježbe ortografije i ortoepije.

Zaključak:

U ovom radu prikazane su neke opće spoznaje kada je u pitanju metodika kao nauka. Nastavnim sadržajem i oblikovanjem zavisi i uspjeh nastave. Rijetko koji nastavni sat održat će se po sistemu kojeg smo zamislili, to zavisi od mnogo faktora, ali ipak neku viziju i neki cilj trebamo imati. Kada je u pitanju odabir nastavnih metoda, nastavnik bi se trebao potruditi da u nastavi maternjeg jezika koristi metode koji će od najranije dobi razvijati interes za jezik kod učenika, razvijati sposobnosti učenika da primjeni naučeno. Sposobnosti koje se razvijaju primjenom odabranih metoda i postupaka su aktivno slušanje i govorenje, pravilno izražavanje na bosanskom jeziku u različitim situacijama, logičko zaključivanje, argumentiranje, izražavanje vlastitog mišljenja, sažimanje informacija, kreativno oblikovanje sadržaja, samostalan rad, rad u paru i skupini. Razvijaju se samouvjerenost i ličnost učenika koji uči aktivno i s razumijevanjem.

U ovom radu sam pokušala skrenuti pažnju na iskorištavanje svih nastavnih metoda i sredstava kako bismo učenicima nastavu jezika učinili zanimljivom. Danas imamo na raspolaganju računare, razne aplikacije koje možemo iskoristiti u korisne svrhe i pokazati da se tehnologija i internet mogu iskoristiti u korisne stvari.

Također, prisustvujući nekolicini časova nastave fonetike i fonologije uočila sam koliko se malo pažnje posvećuje govornim vježbama. Smatram da je to jedna velika zadaća svih nastavnika maternjeg jezika.

Teško je sa sigurnošću reći da će jedan čas biti uspješan. Mnogo je faktora koji utiču na tok i kvalitet časa. Mora se istaknuti da mnogo toga zavisi od samog nastavnika, njegove ličnosti, prioriteta..itd, dakle, mogu se imati na raspolaganju sva moguća sredstva i metode, ali se mora imati nastavnik koji želi da izađe iz šablona i iskoristi ta sredstva.

Ja sam u drugom dijelu rada pokušala prikazati nekoliko modela za pripreme nastavnog sata koje bi mogle poslužiti kao ideja koja se može doraditi i realizirati na nastavnom satu. Neke od ovih modela sam primjenila u okviru prakse u školi kako bi bila sigurna da se postižu efekti koje sam zamislila. S tim u vezi smatram da ovi prikazani modeli mogu biti korisna polazna tačka u pripremi nastavnog sata iz oblasti fonetike i fonologije u osnovnoj školi.

Literatura:

1. Džanko, Muhidin, *Bosanski jezik i književnost u nastavi (metodički pristupi)*, EuroCom, Sarajevo, 2003;
2. Džibrić, Amira, *Naš jezik za deveti razred osnovne škole, Dječija knjiga – Bosanska riječ*, Sarajevo, 2011;
3. Džibrić, Amira; Džibrić, Ismeta, *Naš jezik za šesti razred devetogodišnje škole*, Bosanska riječ, Tuzla, 2009;
4. Hadžihrustić, Almira, *Bosanski jezik – udžbenik za osmi razred osnovne škole*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2011;
5. Halilović, Senahid, *Pravopis bosanskoga jezika (priručnik za škole)*, Dom štampe, Sarajevo, 1999;
6. Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail, *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe Zenica, 2000.
7. Rosandić, Dragutin, *Metodičke osnove suvremene nastave hrvatskog ili srpskog jezika i književnosti u srednjoj školi*, Školska knjiga, Zagreb, 1974;
8. Rosandić, Dragutin; Silić, Josip, *Osnove fonetike i fonologije hrvatskog književnog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1979;
9. Rosandić, Dragutin; Rosandić, Irena, *Hrvatski jezik u srednjoškolskoj nastavi*, Školske novine, Zagreb, 1996;
10. Rosandić, Dragutin, *Metodika književnog odgoja*, Školska knjiga, Zagreb, 2005;
11. Simić, Kojo, *Osnove metodike nastave*, Evropski univerzitet Brčko, 2015;
12. Simleša, Pero, *Metodika elementarne nastave materinskog jezika i matematike*, Pedagoško-književni zbor, Zagreb, 1967;
13. Suzić, N., *Pedagogija za XXI vijek*, Banja Luka, TT – Centar, 2005;

14. Tanović, Ilijas; Šehović, Amela; *Negativan uticaj stranih jezika na maternji jezik*, IP „Svjetlost“ d.d., Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo, 2004;
15. Težak, Stjepko, *Gramatika u osnovnoj školi*, Školska knjiga, Zagreb, 1980;
16. Težak, Stjepko, *Teorija i praksa nastave hrvatskog jezika 1*, Školska knjiga, Zagreb, 1996;
17. Težak, Stjepko, *Teorija i praksa nastave hrvatskog jezika 2*, Školska knjiga, Zagreb, 2000;
18. Tomić, Ruža; Osmić, Ibrahim, *Didaktika*, Denfas Tuzla, 2006;
19. Vajzović, Hanka; Zvrko, Husein, *Gramatika bosanskog jezika*, Republika Bosna i Hercegovina, Ministarstvo obrazovanja, nauke i kulture, Sarajevo, 1994;
20. Vuković, Jovan; Težak, Stjepko; Brabec, Ivan; Marek, Juraj, *Savremena nastava maternjeg jezika*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1968;
21. *Didaktički putokazi* – časopis za nastavnu teoriju i praksu broj 72, Banja Luka;
22. Nastavni plan i program: <http://www.osmalta.edu.ba/NPiP/NPiP%20BHS.pdf>
23. Aplikacija za vježbanje: <https://wordwall.net/hr/resource/191402/glasovne-promjene-1>